

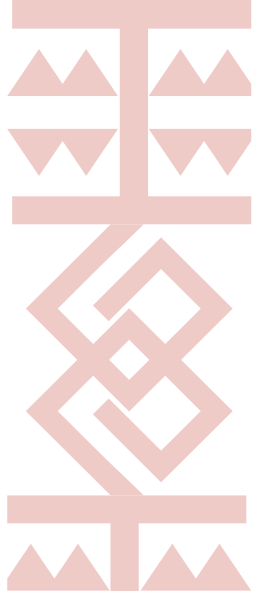
USAID
АМЕРИКАНЫН ЭЛИНЕН

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ
МИНИСТРЛИГИ

9-модуль

Башталгыч класстар
үчүн окуу боюнча
кошумча материалдарды
классификациялоо

МАЗМУНУ

Киришүү	3
1. Окумдуулук жана тексттерди классификациялоо	6
2. Тексттерди классификациялоонун маанилүүлүгү	8
3. Кыргыз Республикасындагы классификациялоо системасы	10
3.1. Лингвистикалык параметрлер	10
3.2. Мазмун	15
3.3. Китептин жасалгасы жана дизайны	17
3.4. Окуу материалдарынын класстарга жараша татаалдык деңгээлдери	19
4. Мугалимдер окуу материалдарын классификациялоо куралын кантип колдоно алышат?	25
5. Мугалимдер классификацияланган окуу материалдарын кантип колдоно алышат?	26
6. Китепканачылар классификациялоо куралын жана классификацияланган окуу материалдарын кантип колдоно алышат?	36
7. Ата-энелер классификацияланган окуу материалдарын кантип колдоно алышат?	38
8. Мектеп директору окуучуларга ийгиликтүү окурман болууга кантип жардам бере алат?	40
Тиркемелер	41
Китептерди классификациялоонун глоссарийи	43

Башталгыч класстардын окуучуларына окууну үйрөтүү татаал процесс болуп саналат. Кенже курактагы балдардын окуу көндүмдөрү жана ыкмалары ар кандай темпте өнүгөт, жана алар максаттуу көрсөткүчтөргө ар түрдүү убакытта жетишет. Мыкты окурман болуу үчүн балдарга алардын өсүп-өнүгүшүнө мүмкүнчүлүк берген сапаттуу окутуу жана окуу материалдары керек.

Эффективдүү окуу программалары төмөнкүдөй окутууну колдоого багытталган көптөгөн иш-чараларды камтыйт:

- үн чыгарып окуу. Бул окуу ыкмасы балдардын сөз байлыгын кеңейтүүгө жана алардын сүйлөмдөрдүн түзүлүштөрүн эстеп калууларына жардам берет;
- өз алдынча окуу. Бул окуу ыкмасы балдарга көз карандысыз болууга, көбүрөөк практика алууга жана өзү үчүн китеп тандоону үйрөнүүгө жардам берет;
- үйрөтүүчү окуу – бул окурмандарга окуу көндүмдөрүн өнүктүрүүгө жардам берүүчү кылдаттык менен иштелип чыккан программа.

Окуу көндүмдөрүн өнүктүрүүдө негизги фактор – **туура деңгээлдеги** китептерди окуу болуп саналат. Китептер окуучунун окурмандык деңгээлин эсепке алуу менен тандалса, анын окуу көндүмдөрү ийгиликтүү өнүгүп, тажрыйбалуу окурман боло алат.

Тренингдин максаттары

Бул тренинг аяктаганда катышуучулардын төмөнкү мүмкүнчүлүктөрү болот:

- окуучуларга жаш курагына жана классына ылайыктуу окуу материалдарын берүүнүн маанилүүлүгүн түшүнүү;
- «окумдуулук» менен «классификация критерийлерин» айырмалоо;
- китептерге татаалдык деңгээлин ыйгаруу үчүн критерийлерди аныктоо;
- окуучулар үчүн эң кызыктуу китептерди аныктоо.

Окуучуларга ийгиликтүү окурман болууга кантип жардам берсе болот?

Мугалим катары, биздин максатыбыз окуучулардын мыкты окурман болуусу. Окуучу канчалык көп окуса, ал ошончолук көп билери баарыбызга айкын. Окуучулардын компетенттүү окурман болууларына кантип жардам бере алабыз?

Мугалимдер окуучулардын окуу көндүмдөрүн өнүктүрүүдө маанилүү роль ойношот. Өз чеберчилигин өнүктүрүп, окуучулардын китеп окууда ийгиликтүү болуусуна жардам берүү, алардын китеп окууга болгон кызыгуусун жогорулатуу үчүн жаңы көндүмдөрдү үйрөнүүгө аракет кылган мугалимдер абалды чечкиндүү түрдө өзгөртө алышат. Жакшы жери, бул өзгөртүүлөрдү биз азыр төмөнкүлөр аркылуу киргизе алабыз:

- сапаттуу билим алуу мүмкүнчүлүгүн көбөйтүү;
- китеп окуунун балдарга жагымдуу болуусуна түрткү берген материалдардын жеткиликтүүлүгүн жогорулатуу;
- өз алдынча окуу көндүмүн өнүктүрүү үчүн жеке окууга кызыктыруу;
- окуу көндүмдөрүн жана стратегияларын өнүктүрүүгө жардам бере турган *туура деңгээлдеги* китептерди окууну сунуштоо.

Жаңы окуй баштаган окуучулар үчүн башталгыч деңгээлдеги материалдарды колдонуу жакшыраак экендиги мугалимдерге көптөн бери белгилүү. Тексттин татаалдыгын талдоо жана аныктоо окумдуулук критерийинин жардамы менен жүргүзүлүп келген. Азыркы учурда биз тексттин татаалдыгын талдоо үчүн компьютердик программаларды колдоно алабыз. Окумдуулук критерийи китептердин же башка окуу материалдарынын татаалдык деңгээлин аныктоо үчүн сандык баалоону колдонот. Окумдуулук критерийи менен бирге тексттин башка параметрлерин баалоо окуучулардын жаш курагына жана классына туура келген татаалдык деңгээлди аныктоого мүмкүнчүлүк берет. Окумдуулук критерийинин жардамы менен мугалимдер окуучуларына эң ылайыктуу тексттерди тандай алышат.

Алгачкы изилдөөлөр

Тексттин татаалдыгын түшүнүүнүн маанилүүлүгүн сүрөттөгөн көптөгөн изилдөөлөр бар. Алгачкы изилдөөлөр кыскараак жана так жазылган сүйлөмдөр окуганын түшүнүүгө мүмкүнчүлүк берерин көрсөткөн. Ошондой эле, бул изилдөөлөр текст оозеки кепке жакын стилде жазылса, анда мындай текстти окуу оңой болоорун аныкташкан, анткени кептин оозеки түрү жазма түрүнө карганда жеңилірээк кабыл алынат.

Окурмандардын психологиясын да изилдеген орус жазуучусу Николай Рыбакин 1889-жылы 10000ден ашуун тексттерди изилдеп, жыйынтыктарын жалпыга жарыялаган. Ал «бир кызык сөздөр жана абдан көп узун сүйлөмдөр» китеп окуу үчүн негизги тоскоолдуктар экенин аныктаган.

1921-жылы Харри Китсон (АКШ) сөздөрдүн жана сүйлөмдөрдүн узундугу тексттин татаалдыгынын көрсөткүчү болуп саналаарын тастыктаган.

1920-жылдарда Эдвард Торндайк кийинки окумдуулук боюнча изилдөөлөр үчүн негиз салган. Ал Россияда жана Германияда мугалимдер окуучулардын окурмандык компетентүүлүгүнүн деңгээлине туура келген китептерди тандоо үчүн сөздөрдүн канча жолу тез колдонулаарын саноо ыкмасын колдонушканын аныктаган. Анын ою боюнча, сөз менен иштөө ыкмалары интеллектуалдык өнүгүүнүн жана окумдуулукту болжолдоонун эң жакшы көрсөткүчү болуп саналат.

Ушул алгачкы изилдөөлөрдүн негизинде тексттин окумдуулугун эсептөө боюнча ар кандай формулаларды камтыган системалар түзүлгөн. Алардын арасынан төмөнкүлөрдү белгилей кетсек болот:

- Фрай – муундардын жана сүйлөмдөрдүн узундугу;
- Рэйгор – сөздөрдүн узундугу (алты жана андан көп тамгадан турган) жана сүйлөмдөрдүн узундугу;
- Флэш – сүйлөмдөрдүн санына бөлүнгөн сөздөрдүн саны, жана сөздөрдүн санына бөлүнгөн муундардын саны;
- Лексайл – бул формулада Одэн 2000ге чейинки шкала боюнча упайларды аныктоо үчүн сүйлөмдөрдүн орточо узундугу жана сөздөрдүн канчалык тез кайталангандыгы колдонулат. Лексайл боюнча упайларды аныктагандан кийин, ылайыктуу китептерди анын чоң маалымат базасынан издөө мүмкүн.

Билим берүү чөйрөсүндөгү заманбап изилдөөлөр жаш курагы жана классы боюнча туура келген тексттерди аныктоодо алгачкы изилдөөлөрдү негиз кылып алышат.

1. ОКУМДУУЛУК ЖАНА ТЕКСТТЕРДИ КЛАССИФИКАЦИЯЛОО

Окумдуулук – окуу боюнча көптөгөн адистер үчүн – негизинен текст татаалдыгын аныктоо үчүн окумдуулук формуласын колдонуу дегенди билдирет. Мектептерде жана басмаларда, негизинен, окумдуулук – бул окумдуулук критерийлеринин сандык талдоо жыйынтыгында алынган объективдүү упайлар менен баалоо болуп саналат.

Классификация дагы татаалдыкты аныктайт, бирок ал азыраак объективдүү болуп саналат, анткени баалоонун кээ бир субъективдүү факторлорун колдонот. Окумдуулук жана классификация окуучуларга ылайыктуу тексттерди тандоо үчүн маанилүү.

Окумдуулук

Окумдуулуктун классикалык формулалары көптөгөн илимий изилдөөлөрдүн жыйынтыгында ишеничтүү жана негиздүү деп кабыл алынган эки көрсөткүчкө негизделген:

- 1) **Синтактикалык татаалдык** – сүйлөмдүн узундугу менен аныкталат;
- 2) **Семантикалык татаалдык** – сөздөрдүн узундугу менен, тактап айтканда сөздөгү муундардын жана тамгалардын саны менен аныкталат.

Бул көрсөткүчтөрдүн так белгиленген ырааттуулугу жок, ушул себептен алар окуу үчүн жана окулган текстти мазмундуу берүү үчүн кыйынчылык жаратат. Тажрыйбалуу жазуучулар (жана тажрыйбалуу окурмандар) текстти окуунун эффективдүүлүгүн жогорулатуу үчүн ушул параметрлерди колдонушат.

Окумдуулук критерийлеринин мисалдары

Кайда колдонулат	Критерийлер
Тексттин/басманын параметрлери	Үзүндүдөгү сөздөрдүн саны
	Бир бет үчүн басылма тексттин саны
Сөздөрдүн параметрлери	Сөздөгү муундардын саны
	Тез-тез учураган сөздөрдү колдонуу
	Сөздөгү тамгалардын саны
	Лексикалык курамынын татаалдыгы
Сүйлөмдөрдүн параметрлери	Сүйлөмдөрдүн узундугу
	Сүйлөмдөрдүн синтактикалык түзүлүшү

Кыргызстандагы мектептердин башталгыч (1–4) класстар үчүн кошумча окуу тексттеринин окумдуулугу WordCalc компьютердик программасынын жардамы менен аныкталат. Бул программа сөздөрдүн, сүйлөмдөрдүн жана тексттердин параметрлерине анализ жасайт.

Тандалган текстти киргизгенден кийин, WordCalc программасы андагы сөздөрдүн кайталанышы, сөздөрдүн жана сүйлөмдөрдүн орточо узундугу, сөздөгү муундардын саны

жана тексттеги сүйлөмдөрдүн саны сыяктуу параметрлерди аныктайт. Тексттин окумдуулугун аныктоо үчүн WordCalc компьютердик программасын колдонуу талдоонун (анализдин) жыйынтыктарынын объективдүүлүгүн камсыздайт. Эгер эки башка киши же компьютер бир эле программаны колдонсо, анда жыйынтыктары да дайыма окшош болот.

Тексттин компьютердик талдоосунан (анализинен) кийин, көндүмдөрдүн ырааттуу өнүгүшүн камсыз кылуу үчүн, окуу боюнча адистер тексттин татаалдыгынын өсүшүн бир деңгээлден экинчи деңгээлди карай контролдой алышат. Тексттин татаалдыгы окуучунун окурмандык компетенттүүлүгүнүн өнүгүшү менен катар ырааттуу өсүшү керек экендигин билим берүү системасынын кызматкерлеринин билүүсү маанилүү. Бул курал текстти иштеп чыгуучуларга интуитивдик ыкмадан тексттерди иштеп чыгуунун объективдүүрөөк жана өлчөөгө мүмкүн болгон ыкмаларына өтүү мүмкүнчүлүгүн берет.

Классификациялоо

Тексттин окумдуулугун баалоо объективдүү болуп саналат, бирок компьютердин жардамы менен классификация жүргүзүү мүмкүн эмес, жана анын ар кандай субъективдүү себептери бар. Классификациялоо ар бир деңгээлге ылайыктуу тексттерди аныктоо үчүн тексттин көп параметрлерин, анын ичинен окумдуулук көрсөткүчтөрүн эске алат.

WordCalc аркылуу аныкталган, синтактикалык жана семантикалык параметрлер менен катар, классификациялоо учурунда төмөнкүлөр эске алынат:

- окуу программасы – деңгээлдер окуу ыкмалары же окуу программасы менен кандайча байланышкан?
- мазмуну – окуучулардын жашына туура келеби же бул жаштагы окуучуларга таанышбы?
- тексттин тереңдиги – бул текстти түшүнүү үчүн окурмандардын жетиштүү тажрыйбасы жана билими барбы?
- тил конструкциясы – кайталанган сөздөр жана фразалар барбы? Текст түшүнүктүү жазылганбы?
- иллюстрациялар – сүрөттөр окуя жөнүндө баяндайбы же лексикалык курамын түшүндүрөбү?
- дизайн жана формат – шрифттин өлчөмү, сап арасындагы интервал, беттин форматы текстти түшүнүүгө кандай таасир этишет?

Классификациялоо ар бир класс үчүн республикалык стандарттарга туура келген тексттердин темаларын тандоону эске алат. Мисалы, үчүнчү класста «Мекен таануу» сабагы боюнча окуу программасы коомго, экологияга, салттарга жана жаратылыш байлыктарына басым жасаса, анда үчүнчү класс үчүн кошумча окуу материалдары ошол темаларда болушу күтүлөт. Тема кандайдыр бир класс үчүн ылайыктуу болгону менен анын баяндоо тили өтө татаал же өтө оңой болушу мүмкүн.

Окумдуулук жана классификациялоо критерийлерин чогуу колдонуу ар бир тексттин деңгээлин аныктоого мүмкүнчүлүк берет. Натыйжада, окуучулар үчүн окуп, түшүнүүгө мүмкүн болгон дагы көп тексттер жеткиликтүү болот жана алар кандайдыр бир китепти окуу учурунда анын татаалдыгы үчүн кыйналышпайт же аны окуудан баш тартышпайт.

2. ТЕКСТТЕРДИ КЛАССИФИКАЦИЯЛООНУН МААНИЛҮҮЛҮГҮ

Тексттерди классификациялоо – бул көркөм жана маалыматтык тексттерди жөнөкөйдөн татаалга карай белгилүү критерийлер боюнча татаалдык деңгээлдерин аныктоо.

Классификация ар бир баланын өзүнүн темпине жараша ага зарыл болгон көндүмдү өнүктүрүү мүмкүнчүлүгүн берүү менен «теңдештирүүнү» жоёт. Классификацияланган окуу материалдары балдарга окуунун ар түрдүү этабында жеткиликтүү болушу керек. Негизинен мугалим окуу компетенттүүлүгүнүн деңгээлин баалайт жана бирдей деңгээлде окугандарды топтоштурат, алардын окууга болгон умтулуусун жана кызыгуусун жоготпостон, окуу көндүмдөрүн өнүктүрүүчү китептерди тандайт.

Окуучулардын окурмандык компетенттүүлүгүнүн деңгээлине ылайык китептерди жеңил тандап алууга мүмкүндүк берген классификацияланган окуу материалдары татаалдык деңгээлдери боюнча категорияларга бөлүнөт. Окуу жылынын башталышында ар бир окуучу мугалимдин жетекчилиги менен классына же деңгээлине туура келген китептерди окуйт. Мугалим окуучулардан текст боюнча берилген суроолорго жооп берүүлөрүн же окугандарын кайра айтып берүүнү сурайт. Мугалим окуучулардын деңгээлин аныктоо үчүн окуучулар 90–95% туура окуй ала турган жана окугандарын 70% түшүнө ала турган китептерди тандоосу зарыл.

Классификацияланган окуу материалдарысыз бардык окуучулар татаалдык деңгээли, окуу компетенттүүлүгүнүн деңгээлинен төмөн же жогору болгон бир эле текстти окуй беришет. Бирок, ар бир баланын окуу көндүмүнүн өнүгүү темпи ар түрдүү (Chall, 1983¹). Ошондуктан, мугалимдер буга даяр болушу керек.

Классификацияланган окуу материалдарын окуу сабак учурунда же чакан топто башкарып окуу процессинде колдонууга болот. Эгерде окуучулар чакан топто окушса, мугалим кыйналган айрым окуучуларга өзгөчө көңүл бурса болот. Постсоветтик контексттеги башкарып окуу – бул текстке ылайык, окуучулардын окуу компетенттүүлүгүнүн деңгээлине негизделген окутуунун инновациялык методу. Анча чоң эмес топто башкарып окутууда окуучуларга окумдуулугу ар түрдүү деңгээлдеги китептер берилет. Окуучулардын ар түрдүү тобу бир мезгилде эле ар түрдүү окуу материалдары менен иштей алышат. (Башкарып окуу күн сайын практикаланбайт, аны жумасына бир же эки жолу өткөрсө болот.) Башкарып окуу ыкмасында мугалимде жетиштүү санда классификацияланган тексттердин болушу талап кылынат. Классификацияланган материалдарды адегенде мугалим тандайт, андан кийин окуучулар тексттерди өздөрү тандай алышат.

Материалдарды
тандоодо үч негизги
критерийди эске
алуу керек

- Адабияттардын түрү (көркөм адабият, маалыматтык тексттер, поэзия).
- Кызыгуу жаратуучу темалар (катышуучулар үйрөнүүнү каалаган же аларды кызыктыра турган темалар).
- Окуу деңгээли.

¹ Chall, J. S. (1983). Stages of Reading Development. New York: McGraw-Hill.

Чоң топтордо башкарып окууну колдонууда негизги көңүлдү шар окуу жана окуганын түшүнүү көндүмдөрү боюнча башкалардан артта калган окуучуларга буруу керек. Шар окуу жана окуганын түшүнүү көндүмдөрүнүн көрсөткүчү жогорураак болгон окуучуларга татаалыраак китептерди берсе болот.

Ошондуктан, классификацияланган окуу материалдары көп артыкчылыкка ээ. Дифференцияланган окутуунун эсебинен мугалим окуучулардын темпине ылайык, окуу компетенттүүлүгүнүн деңгээлин жогорулата алат. Изилдөөлөр боюнча балдар бейтааныш сөздөргө караганда тааныш сөздөрдү тезирек өздөштүрөрү белгиленет.

Оор чечмеленүүчү сөздөрдү оңой таанып жана көп колдонуш үчүн кайталап окуу маанилүү (Suart и Sainthorp, 2015¹). Кайталап окуу өз алдынча практикаланат, мында окуучу бир нече ирет окуйт. Окуучулар текстти же абзацты көп жолу көрүп жана окуса, бул алардын сөздөрдү, фразаларды жана тыныш белгилерди эстеп калуусун жакшыртат. Ошондой эле кайталап окуу – окуу ылдамдыгын тездетет. Бардык класс менен чогуу китеп окууну ар бир окуучунун деңгээлине жараша өз алдынча китеп окуу менен алмаштырса болот.

«Идеалдуу» деп эсептелген класстык ресурстар бурчу менен мектеп китепканасында башталгыч деңгээлдеги окурмандарга туура келген эң оңойдон баштап, тажрыйбалуу окурманга туура келген татаал деңгээлдеги китептердин топтому болушу керек. Мындай топтомдорду мектептин борбордук фойесинде же көпчүлүккө көрүнүктүү жерге жайгаштырса болот.

Эгер татаалдык деңгээли боюнча туура келген китептер тандалса, окуучулар тексттин 90% туура окушат. Мугалимдер окуучуларды тексттин 90–95% туура окууга жана окугандарынын 70% түшүнүүгө үйрөтүүсү керек. Тактык бир мүнөттө туура окулган сөздөр менен ченелет. Ал эми окуганын түшүнүү берилген туура жооптордун саны менен ченелет (мисалы, 10 жооптун ичинен 7 туура жооп. 5-модуль «Окуганын түшүнүү»). Бул көрсөткүчтөр окуучуларга китеп окуудан ырахат алууга мүмкүнчүлүк берет, анткени окуу процесси анын окурмандык деңгээлине шайкеш болуп, кыйынчылык жаратпайт.

Мугалимдер балдардын билим деңгээлине же окуу көндүмүнө байланыштуу окуу процессиндеги «тоскоолдукту» жоюу үчүн тексттин мазмунуна көңүл бурат жана ар түрдүү окуу стратегияларын колдонот. Мындай стратегиялар окуучуларга татаал тексттерди өз алдынча окуу үчүн зарыл болгон билим жана көндүмдөрдү алууга жардам берет. Өз алдынча окуу жана окуганын түшүнүү түпкү максат болуп саналат.

¹ Stuart, M., Stainthorp, R. (2015). Reading development and Teaching. London: Sage

3. КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНДАГЫ КЛАССИФИКАЦИЯЛОО СИСТЕМАСЫ

Тексттердин ар кандай деңгээлдерге жана окуу жылына (классына) ылайыктуулугун аныктоо үчүн окумдуулук жана классификациялоо критерийлеринин комбинациясы колдонулат.

Категория	Критерийлер
Лингвистикалык параметрлер	Сөздөрдүн узундугу (канча тамга жана муундан турат)
	Сөздөрдүн кайталаныш жыштыгы
	Муундардын саны
	Сүйлөмдөрдүн узундугу (канча сөздөн турат)
	Сүйлөмдөрдүн/ беттердин саны
Мазмун	Стандарттарга туура келиши
	Жергиликтүү маданиятка туура келиши
	Окуучулардын жаш курагына туура келиши
	Диалогдордун болушу
	Бейтааныш сөздөрдүн маанилерин түшүндүрүүлөрдүн болушу
	Сүрөттөр текстти түшүнүүгө жардам берет
	Гендердик теңдик
	Инклюзивдүүлүк
Китептин жасалгасы жана дизайны	Шрифттин стили жана өлчөмү
	Жаңы сөздөрдү белгилөө
	Жасалгалоо
	Узундугу
	Сүрөттөрдүн жагымдуулугу

Ар бир деңгээл үчүн бардык көрсөткүчтөрдүн мүнөздөмөсү берилет. Биринчиден категорияларды жана көрсөткүчтөрдү карап көрөлү.

3.1. ЛИНГВИСТИКАЛЫК ПАРАМЕТРЛЕР

Тексттин лингвистикалык параметрлери тексттин окуучулардын жаш курагына жана классына ылайыктуулугун аныктоого керек сөздөрдүн узундугун, сүйлөмдөрдүн узундугун, абзацтардын узундугун камтыйт. Бул параметрлер сан жагынан аныктоо ыкмасы боюнча талдоого (анализге) алынып, окумдуулугуна жараша баа берилет. Жаңы окуп баштагандар үчүн тез-тез кайталанган сөздөр колдонулат, текст жөнөкөй сөздөрдөн турат, ал эми мазмуну сүрөттөр менен коштолот. Татаалыраак тексттерде мазмунду баяндоо үчүн татаал сөздөр жана кеңири сөздүк курам колдонулат. Аны менен бирге татаал сүйлөмдөр колдонулат. Сөздүк курам окуучуларга сөздөрдү чечмелөөгө мүмкүнчүлүк берген лингвистикалык критерий болуп саналат. Окуучулар сөздүк курам менен жок

**Тексттин
лингвистикалык
параметрлери**

- сөздөрдүн саны;
- көп колдонулган сөздөрдүн саны
- сүйлөмдөрдүн саны;
- сүйлөмдөгү сөздөрдүн орточо саны;
- сөздөрдүн узундугу;
- узун сөздөрдүн пайызы;
- үнсүз тамгалар бириккен сөздөрдүн пайызы;
- сөздөгү муундардын орточо саны.

дегенде оозеки түрдө тааныш болушу керек. Ошондой эле сөздүк курамда сөздүн узундугу жана сөздөгү муундар сан жагынан талаптарга туура келиши керек.

Ошондой эле WordCalc программасынын жардамы менен тексттеги сөздөрдүн канча жолу кайталанышын аныктаса болот. **Көп колдонулган сөздөр** – бул басма текстте эң көп кездешкен сөздөр.

Көп колдонулган жана кайталанган сөздөр окуучулардын окуу көндүмдөрүн өнүктүрүүдө абдан маанилүү, анткени алар жаңы окуп баштаган окурмандардын активдүү сөз байлыгынын көп бөлүгүн түзөт. Ар бир деңгээл же класс үчүн ар түрдүү көп колдонулган сөздөр бар. Мындай сөздөрдүн ар бир тобу кийинки класста же окуу жылында кайталанылып бекемделет. Башкача айтканда окуучулар биринчи класста үйрөнүшкөндөн көп колдонулган сөздөргө таянышып, кийинки класстарда жаңы сөздөрдү үйрөнүшөт. (1-тиркеме. Көп колдонулган сөздөрдүн тизмеси.)

- **Көп колдонулган сөздөр өзүнө болгон ишенимдүүлүктү жогорулатат.** Эгер окуучу китеп окуу учурунда тааныш сөздөргө кездешсе, ал үмүтүн үзбөйт жана бул китепти кийинкиге калтырып коюу ыктымалы аз; тескерисинче, анын ал китепти окуй алам деген ишеними жогорулайт.
- **Көп колдонулган сөздөр окуучуларга окуганын түшүнүүгө түрткү берет.** Окуучу биринчи жолу китепти ачканда, БАРДЫК сөздөрдү чечмелөөнүн ордуна, бейтааныш сөздөргө көбүрөөк убакыт бөлө алат.
- **Көп колдонулган сөздөр контекст боюнча багыт көрсөтөт.** Көп колдонулган сөздөрдү билген окуучуларга үзүндүнүн же сүйлөмдүн маанисин түшүнүүгө ал сөздөр багыт көрсөтөт. Эгер текст сүрөт менен коштолсо, окуучулар ал чыгарма эмне жөнүндө экенин аныктай алышат.

Тексттин лингвистикалык параметрлерин аныктоо үчүн WordCalc программасы колдонулат. Бул программага китептерден тандалып алынган онго жакын көркөм тексттен (аңгемелерден) үзүндүлөр жана он маалыматтык тексттин мисалдары (математика, тарых, мекен таануу) ар бир класс же деңгээл үчүн киргизилет. Программа ар бир класс же деңгээл үчүн лингвистикалык параметрлерди талдайт (анализдейт). Талдоонун (анализдин) жыйынтыгы татаалдык деңгээлдин бир деңгээлден же класстан экинчи деңгээлге же класска бара-бара өтүшүн көрсөтсө жакшы болот. Эгер татаалдык деңгээли жогорулабаса, ал абдан оңой текст катары кабыл алынат. Биринчи деңгээл же класс менен экинчи деңгээлдин же класстын айырмасы өтө чоң болсо, анда текст өтө татаал деп аныкталат. Мындан сырткары WordCalc программасы көп колдонулган сөздөрдүн тизмесин да түзөт.

Тексттин лингвистикалык параметрлери объективдүү талдоо (анализ) аркылуу аныкталат, анткени ал компьютердик эсептөөнүн жардамы менен жүргүзүлөт. Бирок тексттин

татаалдык деңгээлин аныктоо үчүн лингвистикалык критерийлер мазмун жана дизайн критерийлери менен чогуу каралат.

Сөздөрдүн узундугу тексттердин татаалдык деңгээлин аныктоо үчүн маанилүү критерий болуп саналат. Мисалы, орус тилине караганда кыргызча сөздөр, сөз жасоонун морфологиялык жолу менен түзүлгөндүгүнө байланыштуу, узунураак болот. Ошондуктан, WordCalc программасынын кыргызча варианты бул айырманы эске алуу менен оңдолгон. Төмөнкү диаграммада WordCalc программасынын скриншоту кыргыз тилинде көрсөтүлгөн.

Матрица										
Критерий	Жыйын-тыктар	1-класс			2-класс		3-класс		4-класс	
		1.1	1.2	1.3	2.1	2.2	3.1	3.2	4.1	4.2
Сөздөгү муундардын орточо саны	0,0 муун	1,9	2,0	2,1	2,2	2,3	2,3	2,4	2,4	2,5
Сөздөрдүн жалпы саны	0 сөз	50 сөз	100 сөз	150 сөз	200 сөз	350 сөз	450 сөз	600 сөз	700 сөз	1000 сөз
Узун сөздөр: 10 тамга же көп	0 сөз	2 сөз	3 сөз	5 сөз	10 сөз	15 сөз	20 сөз	25 сөз	30 сөз	35 + сөз
Узун сөздөрдүн %	0 %	10%	15%	20,5%	22,5%	27,5%	30%	35%	39,5%	40%
Сөздөрдүн орточо узундугу (тамгалар менен)	0,0 тамга	3,5 тамга	4,5 тамга	5,5 тамга	6,5 тамга	7,5 тамга	8,5 тамга	9,5 тамга	10 тамга	10+ тамга
Сүйлөмдөрдүн жалпы саны	0 сүйлөм	10 сүйлөм	15 сүйлөм	25 сүйлөм	40 сүйлөм	80 сүйлөм	200 сүйлөм	240 сүйлөм	280 сүйлөм	280+ сүйлөм
Тексттеги сүйлөмдөрдүн орточо саны (сөз менен)	0,0 сөз	3,5 сөз	4,5 сөз	5 сөз	5,5 сөз	6,5 сөз	7,5 сөз	8,5 сөз	9,5 сөз	9,5+ сөз

Көнүгүү

Төмөндө 1- жана 2-класс үчүн татаалдык деңгээлдери аныкталган тексттердин кыргыз тилиндеги мисалдары берилди. WordCalc талдоосунун жыйынтыктарына таянып, лингвистикалык параметрлердин татаалдык деңгээлдеринин жогорулашын топтордо талкуулоо керек:

- сөздөрдүн узундугу;
- сүйлөмдөрдүн узундугу;
- сөздөрдүн саны;
- сүйлөмдөрдүн саны.

Балапан учууну кантип үйрөндү?

Эрте жаз эле. Бир чымчык талга уя салды. Ага ал жети жумуртка тууду. Арадан көп күндөр өттү. Чымчык жумурткасын басып, беш балапан чыгарды. Оозуна жем тиштеп келип, аларды багып жатты. Балапандар темир канат болуп өсүп келатты.

Күндөрдүн биринде бир тентек балапан уясынан жерге түшүп калды. Энеси жем издеп кеткен. Балапан арыктын боюнда жүрсө, апсыйган, узун куйрук, таргыл желмогуз алдынан чыкты. Көрсө, ал мышык экен.

Балапан андан коркуп качып, канатын күүлөдү. Ал буга чейин учуу деген эмне экенин биле элек болчу. Биринчи ирет канатын каккан менен, уча албады. Бирок беш-алты ирет каккан соң, учуп кетти.

Ошентип, ал мышыкка жем болуудан аман калды.

Кыргыз тили

Эрте жаз эле. Бир чымчык талга уя салды. Ага ал жети жумуртка тууду. Арадан көп күндөр өттү. Чымчык жумурткасын басып, беш балапан чыгарды. Оозуна жем тиштеп келип, аларды багып жатты. Балапандар темир канат болуп өсүп келатты. Күндөрдүн биринде бир тентек балапан уясынан жерге түшүп калды. Энеси жем издеп кеткен. Балапан арыктын боюнда жүрсө, апсыйган, узун куйрук, таргыл желмогуз алдынан чыкты. Көрсө, ал мышык экен. Балапан андан коркуп качып, канатын күүлөдү. Ал буга чейин учуу деген эмне экенин биле элек болчу. Биринчи ирет канатын каккан менен, уча албады. Бирок беш-алты ирет каккан соң, учуп кетти. Ошентип, ал мышыкка жем болуудан аман калды.

Критерий	Жыйын-тыктар	1-класс			2-класс		3-класс		4-класс	
		1.1	1.2	1.3	2.1	2.2	3.1	3.2	4.1	4.2
Сөздөгү муундардын орточо саны	2,3 муун	1,9	2,0	2,1	2,2	2,3	2,4	2,5	2,6	2,7
Сөздөрдүн жалпы саны	100 сөз	50 сөз	100 сөз	150 сөз	200 сөз	350 сөз	450 сөз	600 сөз	700 сөз	1000+ сөз
Узун сөздөр: 10 тамга же көп	2 сөз	2 сөз	3 сөз	5 сөз	10 сөз	15 сөз	20 сөз	25 сөз	30 сөз	35 + сөз
Узун сөздөрдүн %	2%	10%	15%	20,5%	22,5%	27,5%	30%	35%	39,5%	40%
Сөздөрдүн орточо узундугу (тамгалар менен)	5,3 тамга	3,5 тамга	4,5 тамга	5,5 тамга	6,5 тамга	7,5 тамга	8,5 тамга	9,5 тамга	10 + тамга	11+ тамга
Сүйлөмдөрдүн жалпы саны	16 сүйлөм	10 сүйлөм	15 сүйлөм	25 сүйлөм	40 сүйлөм	80 сүйлөм	200 сүйлөм	240 сүйлөм	280 + сүйлөм	300+ сүйлөм
Тексттеги сүйлөмдөрдүн орточо саны (сөз менен)	6,3 сөз	3,5 сөз	4,0 сөз	4,5 сөз	5,0 сөз	6,0 сөз	6,5 сөз	7,0 сөз	7,5 + сөз	8,0 сөз

Текст 2. 2-класс үчүн текст, Б. Абдухамидова (19 бет, Бишкек, 2016)

Телефон

Абыл Кутман досунун үйүнө телефон чалды.

– А-лло, бул ким? – деп суроо узатты. Жооп берген адам Кутман досунун атасы өңдөндү. Үнү жоон. Жашы улуу, салабаттуу кишидей туюлду. Ошондой экенин билип-туюп турса да, Абыл кебелбестен «Бул ким?» деп сурап жатканынан адегенде уялбады.

– Сизге ким керек? – деди алиги «улуу, салабаттуу адам». Анын минтип «сиз» деп кайрылып отурганы Абылдын күлкүсүн келтирди.

«Кызык киши го, – деп ойлоду ал. – Мен бала болсом, анан мени «сиз» дегени кандай?..»

– Мага Кутманды чакырып койгулачы... – деди Абыл чаңкылдап.

– Кечирип кой, уулум, Кутман сабакка даярданып жатты эле. Сиз өзүңүз ким болосуз? – деди тиги «улуу киши». – Мен анын атасы болом. Эмне деп коёюн.

Абыл эми гана өзүнөн улуу адам менен телефондо осол сүйлөшүп жатканынан уялып кетти. Ошол үчүн өзүнүн ким экенин айталбай, тарткынчыктай калды.

– А-а, кечирип коюңуз... Мен Кутмандын досумун. Атым – Абыл...

– О-о, кечирим сураганды билген жакшы бала турбайбы? Мен азыр досуңду чакырып берейин, күтө тур, балам...

«Ырас эле кечирим сурапмын...» деп ойлоп, тердеп чыккан чекесин аарчып алды.

Кыргыз тили

Абыл Кутман досунун үйүнө телефон чалды.

– А-лло, бул ким? – деп суроо узатты. Жооп берген адам Кутман досунун атасы өңдөндү. Үнү жоон. Жашы улуу, салабаттуу кишидей туюлду. Ошондой экенин билип-туюп турса да, Абыл кебелбестен «Бул ким?» деп сурап жатканынан адегенде уялбады.

– Сизге ким керек? – деди алиги «улуу, салабаттуу адам». Анын минтип «сиз» деп кайрылып отурганы Абылдын күлкүсүн келтирди.

«Кызык киши го, – деп ойлоду ал. – Мен бала болсом, анан мени «сиз» дегени кандай?..»

– Мага Кутманды чакырып койгулачы... – деди Абыл чаңкылдап.

– Кечирип кой, уулум, Кутман сабакка даярданып жатты эле. Сиз өзүңүз ким болосуз? – деди тиги «улуу киши». – Мен анын атасы болом. Эмне деп коёюн.

Абыл эми гана өзүнөн улуу адам менен телефондо осол сүйлөшүп жатканынан уялып кетти. Ошол үчүн өзүнүн ким экенин айталбай, тарткынчыктай калды.

– А-а, кечирип коюңуз... Мен Кутмандын досумун. Атым – Абыл...

– О-о, кечирим сураганды билген жакшы бала турбайбы? Мен азыр досуңду чакырып берейин, күтө тур, балам...

«Ырас эле кечирим сурапмын...» деп ойлоп, тердеп чыккан чекесин аарчып алды.

		1-класс			2-класс		3-класс		4-класс	
Критерий	Жыйын-тыктар	1.1	1.2	1.3	2.1	2.2	3.1	3.2	4.1	4.2
Сөздөгү муундардын орточо саны	2,4 муун	1,9	2,0	2,1	2,2	2,3	2,4	2,5	2,6	2,7
Сөздөрдүн жалпы саны	156 сөз	50 сөз	100 сөз	150 сөз	200 сөз	350 сөз	450 сөз	600 сөз	700 сөз	1000 сөз
Узун сөздөр: 10 тамга же көп	7 сөз	2 сөз	3 сөз	5 сөз	10 сөз	15 сөз	20 сөз	25 сөз	30 сөз	35 + сөз
Узун сөздөрдүн %	4%	10%	15%	20,5%	22,5%	27,5%	30%	35%	39,5%	40%

Сөздөрдүн орточо узундугу (тамгалар менен)	5,3 тамга	3,5 тамга	4,5 тамга	5,5 тамга	6,5 тамга	7,5 тамга	8,5 тамга	9,5 тамга	10 тамга	11+ тамга
Сүйлөмдөрдүн жалпы саны	29 сүйлөм	10 сүйлөм	15 сүйлөм	25 сүйлөм	40 сүйлөм	80 сүйлөм	200 сүйлөм	240 сүйлөм	280 + сүйлөм	300+ сүйлөм
Тексттеги сүйлөмдөрдүн орточо саны (сөз менен)	5,4 сөз	3,5 сөз	4,0 сөз	4,5 сөз	5,0 сөз	6,0 сөз	6,5 сөз	7,0 сөз	7,5 сөз	8,0 сөз

3.2. МАЗМУН

Балдарды кызыктырган китептерди тандоо балдардын окуу көндүмдөрүн өнүктүрүүдө чечүүчү мааниге ээ. Кызыктуу баяндоо, кылдаттык менен пландалган сюжет, каармандарды жашоодогудай мүнөздөө, жандуу диалог, албетте жагымдуу жана ылайыктуу сүрөттөр аркылуу балдарды кызыктыруу мүмкүн. Китепти тандоодо мугалим төмөнкү суроолорду эске алышы керек: «Бул чыгарма окуучулар үчүн кызыктуу болобу?», «Окуучулар өз каалоосу менен бул чыгарманы кайрадан окуп чыгышабы?»

Чыгарма канчалык кызыктуу болсо, класста ал боюнча ошончолук көп көнүгүү аткарылат.

Окуучуларды кызыктыруу үчүн китептин темасы окурмандарга тааныш тема болушу керек. Татаалдык деңгээли балдар күнүмдүк жашоодо кезикпеген идеяларга жана темаларга чейин бара-бара жогорулатылат. Кээ бир татаал темаларды түшүнүү үчүн, окуучулар белгилүү окурмандык компетенттүүлүккө ээ болуулары керек. Тийиштүү окурмандык компетенттүүлүгү жок окуучуга башка критерийлердин негизинде жеңил деп табылган китеп дагы оордук кылат. Китептерди классификациялоодо идеялардын жана темалардын татаалдыгын эске алуу керек. Окурман окуганын түшүнүүсү үчүн чыгарманын каармандары, окуя болгон убактысы, жери жана сюжети жөнүндө эмнени түшүнүшү керек? Ретроспектива же метафора сыяктуу адабий өзгөчөлүктөр, айрыкча, жаш окурмандар үчүн кыйынчылыктарды жаратышы мүмкүн.

Төмөндө келтирилген таблицада балдарга арналган тексттердин мазмунун баалоодо колдонулуучу критерийлер көрсөтүлгөн.

Китептин мазмуну сабактын стандарттарын чагылдырат
Китептин мазмуну кыргыз маданиятын тиешелүү түрдө чагылдырат
Китептин мазмуну окуучулардын жаш курагына жана окуу компетенттүүлүгүнө туура келет
Китептин мазмуну окурманга түшүнүктүү
Китептин мазмуну аталышына жана темасына ылайыктуу
Баяндоо диалогдорду камтыйт
Белгилүү сөздөр, бейтааныш сөздөр жана негизги сөздөр бар
Баяндоо жана маалымат тексттери логика жагынан ырааттуу: негизги идеялар жана майда-барат бөлүктөрү (маалымат тексти) же окуянын түзүлүшү (баяндоо)
Гендердик теңдиктин жана социалдык интеграциянын негиздери чагылдырылган

Китептин мазмуну сабактын стандарттарын чагылдырат. Китептердин мазмуну, айрыкча маалымат китептеринин мазмуну сабактардын стандарттарын чагылдырышы маанилүү. Бирок, кандайдыр бир класста окутулган темалардын ар бир китепте сөзсүз болушу милдеттүү эмес. Мугалимдер предметтик стандарттарга туура келген, ошол эле убакта окуучуларды кызыктырган, алардын элестетүү жөндөмүн өнүктүрүүгө жана жаңы темаларды үйрөнүүгө умтулууга түрткү болгон китептерди колдонуулары маанилүү.

Китептин мазмуну кыргыз маданиятын тиешелүү түрдө чагылдырат. Окуучулар китептердеги айрым дал келбеген жерлерин оңой байкашат. Ошондуктан китептин мазмуну жергиликтүү маданияттын өзгөчөлүктөрүн так чагылдырышы керек. Бул критерий маалыматтык тексттерге колдонулбайт.

Китептин мазмуну окуучулардын жаш курагы жана окурмандык компетенттүүлүгүнө туура келет. Бир караганда оңой көрүнгөнү менен, кээде баланын жаш курагына ылайыктуу китепти табуу оңой эмес. Балдардын окурмандык муктаждыктары алардын түрдүү окурмандык компетенттүүлүктөргө ээ болгонуна жана жеке өзгөчөлүктөрүнө карай аныкталаарын эске тутуу керек.

Эгер мугалим окуучунун окурмандык компетенттүүлүгү боюнча күмөн санаса, аны төмөнкү ыкма менен тез текшерип билүүсү мүмкүн:

- 1) мугалим окуучудан китептин каалаган бетин ачып, окуусун сүрайт;
- 2) окуу учурунда бейтааныш сөздөрдү белгилөө керек. Бул учурда энчилүү аттар (кишилердин, жерлердин аттары ж. б.) бейтааныш сөздөр катары саналбайт.
- 3) жаңы же бейтааныш сөздөрдүн саны аныкталат. Эгер алардын бир беттеги саны үч же андан көп болсо, анда бул китеп окуучулар үчүн түшүнүүгө өтө оор болушу ыктымал.

Мындай тез текшерүүдө окуучу текстти кыйналбай окуп, окуганын түшүнө алса анда бул китепти окутуу ишмердигинде колдонсо болот.

Китептин мазмуну аталышына жана темасына ылайыктуу. Биринчиден, китептин аталышы түшүнүктүүбү же түшүнүктүү эмес экенин аныктоо керек. Экинчиден, китептин темасы анын аталышына туура келеби. (Таң калыштуусу, көп учурда тема аталышына туура келбейт!)

Баяндоо диалогдорду камтыйт. Балдар диалогдорду абдан жакшы көрүшөт. Айрыкча, эгер диалог жандуу жана кадимки сүйлөшүүгө окшош болсо, тексттин маанисин жакшы чагылдырып, түшүнүүгө түрткү берет.

Текстте белгилүү, бейтааныш жана негизги сөздөр бар. Жакшы китептер окуучулардын сөз байлыгын кеңейтүүгө түрткү берет. Окуучулар сөздөрдүн көпчүлүгүн (90–95%) туура окуганды билиш керек. Бейтааныш сөздөрдү (өзгөчө шрифт менен) белгилөө керек, ал эми алардын маанилери контекст боюнча түшүнүктүү болушу керек.

Көркөм жана маалыматтык тексттер логикалык жагынан ырааттуу: негизги идеялар жана майда-барат бөлүктөрү (маалыматтык текст) же окуяны баяндоонун түзүлүшү (көркөм текст). Жаш окурмандар үчүн тексттин сюжети жөнөкөй болот жана кайталоолор камтылат. Башталгыч деңгээлдеги окурмандар үчүн бир эле эпизод кайталанып берилет. Ал эми тажрыйбалуу окурмандар үчүн китептерде татаал сюжеттер хронологиялык тартипте баяндалат. Китептин татаалдык деңгээли жогорулаган сайын, ырааттуулугу да татаалдашып, көбүрөөк түшүндүрүүнү талап кылат.

Гендердик теңдиктин жана социалдык интеграциянын негиздери чагылдырылган. Теңдик – бул кыздарга жана балдарга, алардын муктаждыктарын жана мүмкүнчүлүк-

төрүн эске алуу менен, бирдей мамиле кылуу дегенди билдирет. Жакшы китептерде гендер маселеси стереотипсиз каралат. Каармандардын мүнөздөрү, кызыгуулары жана кылган иштери гендердик көз караш боюнча болушунча нейтралдуу болушу керек. Бул критерийдин талабы элдик чыгармалар жана фольклор үчүн эсептелбейт, анткени алар классикалык жанр болуп саналат. Мындай элдик чыгармаларда, балдарды кыйнабастан тарбиялаган, биздин ата-бабаларыбыздын тажрыйбасы, моралдык жана этикалык эрежелердин топтомдору көрсөтүлгөн. Күч колдонуу окуяларынын, зордук-зомбулуктун сүрөттөлүшүнө карабастан, дал ушул элдик чыгармаларда дайыма ак караны, жакшылык жамандыкты жеңет жана бул мындай чыгармалардын маанилүү өзгөчөлүгү болуп саналат.

Окуучулардын өз окуу жөндөмдөрүн сезип билүүлөрү үчүн, алардын мектептин жашоосуна бардык жагынан катышуусу үчүн социалдык интеграция китептин мазмунунда чагылдырылышы керек. Бул ар бир чыгарма өзгөчө муктаждыктарга ээ же аз сандуу улуттан болгон окуучу жөнүндө болушу керек дегенди билдирбейт. Бул алардын дагы, коомдо өздөрүнүн орду бар экенин көрсөткөн, чыгарманын кадимки каармандарына окшош боло алышат дегенди билдирет.

3.3. КИТЕПТИН ЖАСАЛГАСЫ ЖАНА ДИЗАЙНЫ

Китептин жалпы жасалгасы жана дизайны окуучунун жаш курагына жана окурмандык компетентүүлүгүнө туура келерин же келбестигин аныктоо чоң мааниге ээ. Китептин жасалгасын баалоодо төмөнкү критерийлер колдонулат:

- Текст жана сүрөттөр тиешелүү түрдө жайгаштырылган.
- Сүрөттөр, графиктер, диаграммалар жана башка визуалдык элементтер текстке ылайыктуу, кооз жана окуганга оңой.
- Сүрөттөрдүн мазмуну окуучулардын жаш курагына жана окуу жөндөмүнө/көндүмүнүн деңгээлине туура келет.
- Тексттеги жаңы жана негизги сөздөр кара шрифт же башка ыкма менен белгиленген.
- Аталышы тексттин татаалдык деңгээлине туура келет.
- Китептин мукабасы жагымдуу жана окурмандын жаш курагына ылайыктуу.
- Тексттеги түстөр жогорку сапатта жана даана басылган.

Жасалгалоо: текст менен сүрөттөр так бөлүнгөн.

- Текст сүрөттөрдүн үстүнө жайгаштырылбашы керек.
- Текст ак фондун же ачык түстөгү фондун үстүнө, сүрөттү аралаштырбастан, жайгаштырылышы керек.
- Күңүрт фонго жайгаштырылган текст кабыл алынбайт.

Шрифттин тиешелүү өлчөмү жана сап арасындагы интервал

- Шрифт оңой окулушу керек: serif (Times New Roman, Courier, Palatino) жана sans serif (Arial) шрифттерин колдонсо болот; кээ бир шрифттерди окуу башкаларга караганда оор болушу мүмкүн. Негизи, башталгыч класстагы окуучулардын китептеринин шрифти аларга үйрөтүлгөн кол жазма шрифтине мүмкүн болушунча окшош болот.
- Шрифт тиешелүү өлчөмдө болушу керек. Так өлчөмүн так белгилөө мүмкүн эмес, бирок баалоочулар аны өлчөшү керек. Бул учурда шрифттин болжолдуу өлчөм диапазону 1–2-класстар үчүн 20 дан баштап, 3–4-класстар үчүн 14-чейин болот.
- Тиешелүү өлчөмдөгү сап арасындагы интервал болушу керек. Интервалдын так өлчөмүн да белгилөө кыйын. Тексттин сап арасындагы аралыгы окуу үчүн ыңгайлуу болушу керек. 12-өлчөмдөгү шрифт үчүн сап арасындагы интервал 15 ммди түзөт. Баалоочулар сап арасындагы интервалды өлчөөгө милдеттүү эмес.

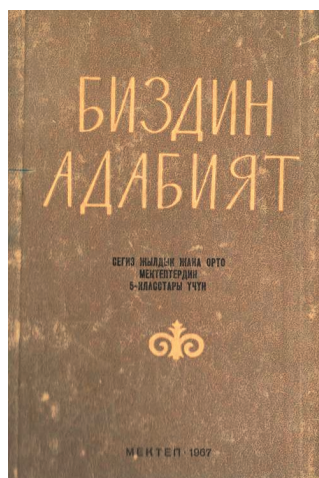
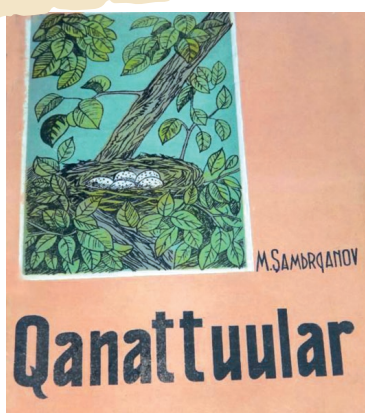
Саптар өтө узун болбошу керек. Саптардын узундугу сүйлөмдөрдүн узундугунан айырмаланат. Биринчи үч деңгээл үчүн (1-класс) сүйлөмдөр бир саптын чегинде башталып жана аякташы керек. Айрыкча, бул жаңы эле чечмелөөнү үйрөнүп жаткан балдар үчүн маанилүү.

Сүрөттөр. Негизи, чыгарманын каарманы менен окурмандын жашы болжол менен бирдей болушу керек. Чыгармада чоңдор жана улуу балдар жөнүндө баяндалышы мүмкүн, бирок негизги каарман болжол менен окурмандын жаш курагында болушу зарыл. Биринчи класстын окуучулары үчүн жазылган чыгармаларда, сүйлөгөн жаныбарларды каарман катары колдонууда кылдаттык талап кылынат. Анткени, мындай каармандар мектепке чейинки жаштагы балдар үчүн кызыктуу болгону менен, мектеп жашындагы балдарга адатта көп кызыгуу туудурбайт. Ал эми, сүрөттөр кооз жана ачык түстө болушу керек; жаш балдарды көбүнчө негизги түстөр кызыктырат.

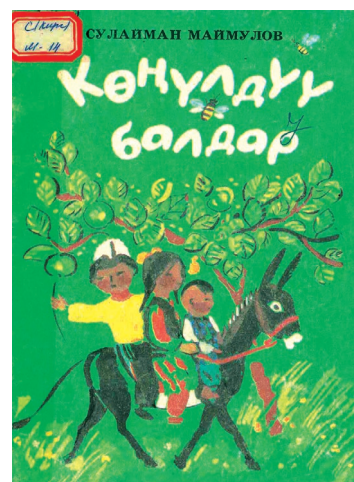
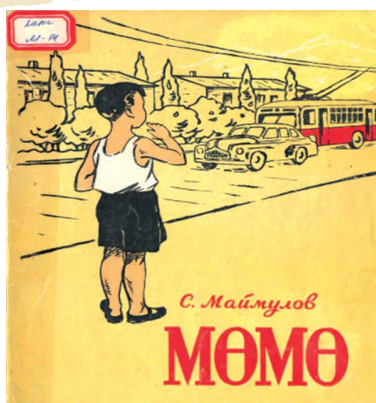
Көнүгүү

Төмөндөгү сүрөттөрдө кыргыз тилиндеги балдар көркөм адабиятынын мукабалары совет доорунан тартып, 1990-жылдардын башына чейин жана 2000-жылдарда кантип өзгөргөнү көрсөтүлгөн. Китептердин мукабаларынын жасалгасында кандай өзгөчөлүктөр байкалат? Сүрөттөрдө жана балдардын китептерин жасалгалоодо кандай тенденция байкалат? Сүрөттөр билим берүү боюнча кандай философияны чагылдырат? Жакында жарык көргөн китептер мурун басылып чыгарылган китептерден кандай айырмаланат?

Совет бийлигинин
алгачкы жылдары
(1920–1945)

Өнүккөн Совет
доору (1945–1991)

Совет бийлиги
кулагандан кийин
(1991–2017)

Жогоруда берилген – **лингвистикалык, мазмун жана дизайн боюнча параметрлер** – жалпы автоматташтырылган куралга бириктирилген. Бул курал төмөнкүлөрдөн турат.

- 1) сөздөрдүн калкулятору – WordCalc – бул сөздөрдүн саны жана узундугу, сүйлөмдөрдүн саны жана узундугу, көп колдонулган сөздөрдү жана сөз айкалыштарды, тексттердин лингвистикалык өзгөчөлүктөрүн талдаган компьютер программасы;
- 2) предметтик стандарттарга шайкештик, маданият өзгөчөлүктөрүн чагылдыруу, мектеп окуучуларынын психологиялык жана курактык өзгөчөлүктөрүнө ылайыктуулук, гендердик теңдик, социалдык инклюзивдүүлүк, диалогдор ж. б. у. с. критерийлерди камтыган мазмун параметри;
- 3) иллюстрациялар, шрифттин өлчөмү жана стили, формат, баланын туюу сезимине жагымдуулугу ж. б. у. с. критерийлерди камтыган дизайн параметри.

3.4. ОКУУ МАТЕРИАЛДАРЫНЫН КЛАССТАРГА ЖАРАША ТАТААЛДЫК ДЕҢГЭЭЛДЕРИ

Китептерге татаалдык деңгээлдерди ыйгаруу мугалимдерге окурмандык компетенттүүлүгү ар түрдүү окуучулар үчүн ылайыктуу китептерди тандоого мүмкүнчүлүк берет.

Тексттердин өзгөчөлүктөрү алардын окуу үчүн жеңилдигин же татаалдыгын аныктайт. Ар бир деңгээлдин алкагында китептерди баалоого байланыштуу кыйынчылыктар кездешүүсү мүмкүн. Мисалы, бир чыгармада метафоралар ашкере колдонулушу мүмкүн, экинчисинде – сүйлөмдөр өтө узун болуп, татаал сөздөр колдонулуп, мазмунун түшүнүүгө татаал болушу ыктымал.

Тексттин татаалдык деңгээлдери класстарга шайкеш келиши керек. Кошумча окуу материалдары төмөнкүдөй классификацияланат:

- биринчи класс: 3 деңгээл (1.1, 1.2 жана 1.3)
- экинчи класс: 2 деңгээл (2.1, 2.2)
- үчүнчү класс: 2 деңгээл (3.1, 3.2)
- төртүнчү класс: 2 деңгээл (4.1, 4.2)

Татаалдык деңгээлин аныктоо 1-класстан окуучуларына ыңгайлаштырылган чечмелеп окуу (декодирүемый) материалдарынан башталат. Чечмелеп окуучу китептерде чоң жана даана шрифт менен тиешелүү интервалда жазылган, окууга оңой, көп кездешкен

сөздөр колдонулат. Бул сөздөр окуучулар үйрөнүп жаткан тамга менен тыбыштардын байланышын чагылдырат. Тексттер татаалдыгы жогорулаган сайын өзгөрүлүп, сөз айкаштары, узун сүйлөмдөр жана диалогдор пайда боло баштайт. WordCalc таблицасынын кыргызча үлгүсү төмөндө көрсөтүлгөн.

Матрица										
		1-класс			2-класс		3-класс		4-класс	
Критерий	Жыйын-тыктар	1.1	1.2	1.3	2.1	2.2	3.1	3.2	4.1	4.2
Сөздөгү муундардын орточо саны	0,0 муун	1,9	2,0	2,1	2,2	2,3	2,3	2,4	2,4	2,5
Сөздөрдүн жалпы саны	0 сөз	50 сөз	100 сөз	150 сөз	200 сөз	350 сөз	450 сөз	600 сөз	700 сөз	1000 сөз
Узун сөздөр: 10 тамга же көп	0 сөз	2 сөз	3 сөз	5 сөз	10 сөз	15 сөз	20 сөз	25 сөз	30 сөз	35 + сөз
Узун сөздөрдүн %	0 %	10%	15%	20,5%	22,5%	27,5%	30%	35%	39,5%	40%
Сөздөрдүн орточо узундугу (тамгалар менен)	0,0 тамга	3,5 тамга	4,5 тамга	5,5 тамга	6,5 тамга	7,5 тамга	8,5 тамга	9,5 тамга	10 тамга	10+ тамга
Сүйлөмдөрдүн жалпы саны	0 сүйлөм	10 сүйлөм	15 сүйлөм	25 сүйлөм	40 сүйлөм	80 сүйлөм	200 сүйлөм	240 сүйлөм	280 сүйлөм	280+ сүйлөм
Тексттеги сүйлөмдөрдүн орточо саны (сөз менен)	0,0 сөз	3,5 сөз	4,5 сөз	5 сөз	5,5 сөз	6,5 сөз	7,5 сөз	8,5 сөз	9,5 сөз	9,5+ сөз

Мазмун жана дизайн боюнча бөлүктөр түшүндүрмөлөрү берилген 10 жана 5 тиешелүү критерийлерди камтыйт. Класстарга тиешелүү критерийлер өзгөрбөйт, бирок алардын түшүндүрмөлөрүндө кийинки класска өткөн сайын тексттер улам татаалдашканы көрсөтүлөт. Класстарга тиешелүү деңгээлдердин татаалдашы, мазмун жана дизайн критерийлерине тийиштүү түшүндүрмөлөр окуучулардын тажрыйбасын, кызыкчылыктарын жана мүмкүнчүлүктөрүн, жанр жана темалардын ар түрдүүлүгүн, маданий өзгөчөлүктөрдү, тилдин байлыгын, гендердик теңдикти жана социалдык инклюзивдүүлүктү, таанымал тил структураларын, басма символдорун, текст менен сүрөттөрдүн туура жайгашуусун, тексттин жасалгасын жана форматын, мукабанын жасалгасын ж. б. эске алуу менен түзүлгөн. Төмөндөгү таблицада критерийлердин түшүндүрмөлөрүнүн татаалдашы көрсөтүлгөн.

Категория	Критерий	Класс			
		Биринчи	Экинчи	Үчүнчү	Төртүнчү
Адабият- тын түрү		Реалисттик көркөм чыгарма, айбанаттар катышкан жөнөкөй жомоктор, элдик жомоктор, биографиялар, аңгемелер.	Маалыматтык тексттер, реалисттик көркөм чыгарма, айбанаттар катышкан жөнөкөй жомоктор, элдик жомоктор, биографиялар, аңгемелер.	Маалыматтык тексттер, жөнөкөй фантастика, реалисттик көркөм чыгарма, айбанаттар катышкан жөнөкөй жомоктор, элдик жомоктор, биографиялар, аңгемелер, тарыхый чыгармалар.	Маалыматтык тексттер, жөнөкөй фантастика, реалисттик көркөм чыгарма, айбанаттар катышкан жөнөкөй жомоктор, элдик жомоктор, биографиялар, аңгемелер, тарыхый чыгармалар.
Тилдик өзгөчөлүктөрү	Сөздөгү муундардын орточо саны				
	Сөздөрдүн жалпы саны				
	Узун сөздөр: 10 тамга же көп				
	Узун сөздөрдүн %				
	Сөздөрдүн орточо узундугу (тамгалар менен)				
	Сүйлөмдөрдүн жалпы саны				
	Тексттеги сүйлөмдөрдүн орточо саны (сөз менен)				
Мазмуну	Предметтик стандарттар чагылдырылган	Биринчи класста сөз байлыгы өсүү учурунда предметтик стандарттарды эске алып чагылдыруу абдан маанилүү.	Экинчи класста сөз байлыгы өсүү учурунда абдан маанилүү.	Үчүнчү класстан баштап окуучулар кошумча окуу китептерин колдоно алышат. Мындай китептер предметтик стандарттарды сөзсүз түрдө чагылдырбаганы менен алардын мазмуну предметтик стандарттарга каршы келбеши керек.	Төртүнчү класстан баштап окуучулар кошумча окуу китептерин колдоно алышат. Мындай китептер предметтик стандарттарды сөзсүз түрдө чагылдырбаганы менен алардын мазмуну предметтик стандарттарга каршы келбеши керек.

Категория	Критерий	Класс			
		Биринчи	Экинчи	Үчүнчү	Төртүнчү
Мазмуну	Мазмунда жергиликтүү калктын өзгөчөлүктөрү эске алынып чагылдырылган	Бул көрсөткүч бардык деңгээлдерде өзгөрүүсүз бойдон калат; «ооба» же «жок» деп жооп берсе болот. Биринчи класста – салттуу жомокторду жөнөкөй түрдө кайта айтып берүү.	Бул көрсөткүч бардык деңгээлдерде өзгөрүүсүз бойдон калат; «ооба» же «жок» деп жооп берсе болот.	Бул көрсөткүч бардык деңгээлдерде өзгөрүүсүз бойдон калат; «ооба» же «жок» деп жооп берсе болот.	Бул көрсөткүч бардык деңгээлдерде өзгөрүүсүз бойдон калат; «ооба» же «жок» деп жооп берсе болот.
	Мазмун окуучунун жашына жана окурмандык жөндөмүнүн/көндүмүнүн деңгээлине ылайык келет	Мазмун мектепке барган окуучунун деңгээлинде эмес. Мазмун мектепке бара элек балдарга арналган эмес. Жалпысынан сүрөт тартылган китептер, жөнөкөй каармандар. Окуя узакка созулган эмес, бир эле учурду камтыйт.	Тексттеги каармандар окуучуга жашташ болушу зарыл. Окуядагы каармандар татаалдашып өзгөрө башташат; мазмун техникалык мүнөзгө өтүп, татаал жана бейтааныш нерселерди камтыйт.	Чоңураак темалардын курамында көп сандаган майда темалар берилет; ар кандай мезгилде өткөн көп сандаган окуяларды камтыган татаал сюжеттер берилет; ар кандай каармандар алардын кантип өнүгүп, өзгөрүп жатканын түшүнүү үчүн берилет. Согуш же айлана-чөйрө сыяктуу татаал темаларды киргизсе болот.	Темалар окурмандарга тааныш нерсе менен чектелбейт. Айрым абстракттуу темалар логикалык ой жүгүртүүнү талап кылат; Көркөм чыгармадагы сүрөттөлгөн окуялар/шарттар мазмунду (тарых, география) билүүнү талап кылат.
	Мазмун окурманга түшүнүктүү	Бир бетте тааныш эмес сөздөр 3төн ашпаш керек. Жөнөкөй, чындыкты чагылдырган текст; окурман тыбыш менен тамганын ортосундагы байланышты үйрөнө баштайт; текстте кайталоолор бар; жөнөкөй диалог; ырааттуу баяндоо.	Бир бетте тааныш эмес сөздөр 3төн ашпаш керек; мазмун техникалык мүнөзгө өтүп, татаал жана бейтааныш нерселерди камтыйт; айрым тексттер окуучунун кадыресе тажрыйбасына төп келбеген окуяларды, шарттарды жана кырдаалдарды чагылдырат; текст логикалык ой-жүгүртүүгө жана суроо-жооп жүргүзүүгө ылайыктуу.	Бир бетте тааныш эмес сөздөр 3төн ашпаш керек; мазмун окуучуларга тааныш эмес жана андагы маданий айырмачылыктарды окуучулар текстке ар кандай улуттардын көз карашынан карап түшүнүшөт; каармандардын оң жана терс мүнөздөрү бар. Сюжет бүтөр-бүткөнчө, окуучулар эмне болуп кетээрин билишпейт. Сюжет белгисиз бир нерсенин негизинде түзүлөт. Ар кандай көз карашты камтыган тексттерди киргизсе болот.	Бир бетте тааныш эмес сөздөр 3төн ашпаш керек; Ар кандай темалардын алкагында берилген татаал идеяларды түшүнүш үчүн түз жө кыйыр тажрыйба талап кылынат.
	Мазмун чыгарманын атына жана темасына ылайык келет	Бул көрсөткүч бардык деңгээлдерде өзгөрүүсүз бойдон калат; «ооба» же «жок» деп жооп берсе болот.	Бул көрсөткүч бардык деңгээлдерде өзгөрүүсүз бойдон калат; «ооба» же «жок» деп жооп берсе болот.	Бул көрсөткүч бардык деңгээлдерде өзгөрүүсүз бойдон калат; «ооба» же «жок» деп жооп берсе болот.	Бул көрсөткүч бардык деңгээлдерде өзгөрүүсүз бойдон калат; «ооба» же «жок» деп жооп берсе болот.

Категория	Критерий	Класс			
		Биринчи	Экинчи	Үчүнчү	Төртүнчү
Мазмуну	Баяндоодо диалог дагы берилет	Текст жөнөкөй диалогду камтыйт. Диалог узун болбошу зарыл.	Текст жөнөкөй диалогду камтыйт. Диалогдо ар түрдүү сөздөр колдонулат. Диалог бир аз узарат.	Текст кадыресе диалогду камтыйт. Диалогдо каармандардын мүнөзү, өзгөчөлүктөрү берилет.	Текст кадыресе диалогду камтыйт. Узун диалогдор.
	Белгилүү сөздөр, белгисиз сөздөр, жаңы сөздөр жана негизги сөздөр камтылган	Биринчи класста сөз байлыгын эске алуу зарыл. Негизги сөздөр жана сүйлөмдөрдү кайталоо; жыш колдонулган сөздөрдү көп санда берүү; негизги сөздөрдүн айрымдарын колдонуу жана түшүндүрүү.	Көркөм эмес тексттеги жаңы жана мазмунга таандык өзгөчө сөздөр сүрөттөр аркылуу түшүндүрүлүп берилет; көркөм тексттеги жаңы сөздөр көбүнесе түшүндүрмөсүз бериле баштайт; чечмелеп окууда кыйындык жаратуучу көп муундуу сөздөр киргизиле баштайт.	Сюжетти түшүнүгө жардам берчү сүрөттөө, каймана тил кеңири пайдаланылат; көркөм эмес тексттердин мазмунуна таандык татаал сөздөр адатта текстте, сүрөттөрдө же глоссарийде/сөздүктө түшүндүрүлөт.	Узак сүрөттөмө баян чыгармадагы окуяны жана каармандарды түшүнүү үчүн маанилүү.
	Баяндама жана маалыматтык тексттер логикалык ырааттуулукта түзүлгөн: маалыматтык тексттердеги негизги идеялар менен майда бөлүктөр жана баяндама тексттердеги окуянын түзүмү	Биринчи класста колдонулган тексттерде окуялардын ырааттуу же хронологиялык иретте берилиши өтө маанилүү. Өткөнгө кайрылган эпизоддор же ырааттуулукту бузган окуялар жок. Биринчи класстын башында колдонулган тексттерде окуялар белгилүү бир мезгилде гана өтөт. Окуу жылынын аягында көптөгөн сандагы жана ар кандай мезгилде өткөн эпизоддорду камтыган тексттер кирет.	Экинчи класстын башында тексттерде окуялардын ырааттуу же хронологиялык иретте берилиши өтө маанилүү. Окуу жылынын аягында көптөгөн сандагы жана ар кандай мезгилде өткөн эпизоддорду камтыган тексттер кирет. Сюжеттер татаалдаша баштайт.	Бир окуя бир нече мезгилди камтышы мүмкүн. Каармандардын бара-бара өздөрүнүн адаттары пайда болот. Чыгармада өткөн окуялар менен боло элек окуялар аралаш көрсөтүлүп, ырааттан сырткары чыккан окуялар дагы берилет.	Аңгеменин мазмуну окуучунун тажрыйбасы менен мезгил жана мейкиндик чектеминде айкалышпоосу мүмкүн; мазмундун структурасы ырааттуу же ыраатсыз болушу мүмкүн.
	Каарман окурман менен жашташ	Турмушту чагылдырган көркөм чыгармалардагы каармандар окуучуга жашташ (6–8 жашта) болушу зарыл.	Башкы каармандар окурман менен жашташ болуш керек (8–9 жаш).	Башкы каармандар окуучу менен жашташ болушу керек (9–10 жаш).	Башкы каармандар окуучу менен жашташ болушу зарыл (10–11 жаш).
	Гендердик теңчилик жана социалдык интеграциянын принциптери эске алынган	Стереотиптик гендердик образдарды, мүнөздөмөлөрдү колдонууга болбойт; социалдык интеграция кодулоосуз жана дискриминациясыз, кылдаттык менен көрсөтүлөт.	Стереотиптик гендердик образдарды мүнөздөмөлөрдү колдонууга болбойт; социалдык интеграция кодулоосуз жана дискриминациясыз, кылдаттык менен көрсөтүлөт.	Стереотиптик гендердик образдарды мүнөздөмөлөрдү колдонууга болбойт; социалдык интеграция кодулоосуз жана дискриминациясыз, кылдаттык менен көрсөтүлөт.	Стереотиптик гендердик образдарды мүнөздөмөлөрдү колдонууга болбойт; социалдык интеграция кодулоосуз жана дискриминациясыз, кылдаттык менен көрсөтүлөт.

Категория	Критерий	Класс			
		Биринчи	Экинчи	Үчүнчү	Төртүнчү
Дизайн	Текст жана иллюстрациялар тийиштүү түрдө берилген	Китептин жасалгасы кызыктуу сүрөттөр жана чоң тамгалар менен коштолуп, кооз болуш керек. Иллюстрациялар тексттеги сюжетке шайкеш келиши зарыл.	Иллюстрациялар стандарттык структурага негизделип берилген. Биринчи класска салыштырмалуу текст көбүрөөк орунду ээлей баштайт.	Экинчи класска салыштырмалуу маалыматтык тексттердин жасалгасы татаалдашат, ал эми көркөм текст жыш форматта берилет.	Татаалыраак формат; кичинекей шрифт жана сөздөр ортосундагы интервал азаят.
	Иллюстрациялар, графиктер, диаграммалар жана башка көргөзмө элементтер текстке ылайык келет, кооз жана окуганга жеңил	Бул көрсөткүч бардык деңгээлдерде өзгөрүүсүз бойдон калат; «ооба» же «жок» деп жооп берсе болот; тексттин көрсөткүчкө канчалык деңгээлде ылайык келээри эске алынат.	Бул көрсөткүч бардык деңгээлдерде өзгөрүүсүз бойдон калат; «ооба» же «жок» деп жооп берсе болот.	Бул көрсөткүч бардык деңгээлдерде өзгөрүүсүз бойдон калат; «ооба» же «жок» деп жооп берсе болот.	Бул көрсөткүч бардык деңгээлдерде өзгөрүүсүз бойдон калат; «ооба» же «жок» деп жооп берсе болот.
	Иллюстрациялар окуучунун жашына жана компетенттүүлүгүнүн деңгээлине ылайык келет	Иллюстрациялар тексттин маанисин түшүнүүгө түрткү берет.	Иллюстрациялар окууга көмөктөшөт, бирок ориентир болуп саналбайт; мазмунда сүрөткө караганда текст көбүрөөк берилген.	Сүрөттөр азаят. Графиктер татаалдашат.	Сүрөттөр азаят. Татаал графиктер.
	Жаңы же негизги сөздөр жоон шрифттер менен же башка жолдор аркылуу бөлүнүп көрсөтүлгөн	Негизги сөздөр өзгөчө жоонойтуп берилет.	Жаңы сөздөрдү бөлүп көрсөтсө болот. Жаңы сөздөрдү аныктоо үчүн тексти камтыган рамкаларды колдонсо болот.	Жаңы сөздөрдү белгилесе болот. Рамкадагы тексттер жаңы сөздөрдү аныктоо үчүн колдонулушу мүмкүн. Маалыматтык тексттерге сөздүк киргизилиши мүмкүн.	Маалыматтык тексттердеги жаңы сөздөр бөлүнүп көрсөтүлөт; көркөм чыгармалардагы жаңы сөздөр бөлүнүп көрсөтүлбөйт.
	Мукабанын көрүнүшү жагымдуу жана окуучунун жашына ылайык келет	Бул көрсөткүч бардык деңгээлдерде өзгөрүүсүз бойдон калат; «ооба» же «жок» деп жооп берсе болот; тексттин көрсөткүчкө канчалык деңгээлде ылайык келээри эске алынат. Биринчи класста көбүнчө негизги ачык түстүү боёктор же аралашма боёктор колдонулат.	Бул көрсөткүч бардык деңгээлдерде өзгөрүүсүз бойдон калат; «ооба» же «жок» деп жооп берсе болот. Экинчи класста көбүнчө негизги ачык түстүү боёктор же аралашма боёктор колдонулат. Китептин, бөлүктөрүнүн аттары ачык-айкын, өзгөчөлөнтүп берилет.	Бул көрсөткүч бардык деңгээлдерде өзгөрүүсүз бойдон калат; «ооба» же «жок» деп жооп берсе болот. Мукаба татаал түрдө жасалгаланат.	Бул көрсөткүч бардык деңгээлдерде өзгөрүүсүз бойдон калат; «ооба» же «жок» деп жооп берсе болот. Мукаба татаалдаша баштайт.

4. МУГАЛИМДЕР ОКУУ МАТЕРИАЛДАРЫН КЛАССИФИКАЦИЯЛОО КУРАЛЫН КАНТИП КОЛДОНО АЛЫШАТ?

Классификациялоо куралы окуучулардын окурмандык компетенттүүлүгүнүн деңгээлине ылайык кошумча окуу материалдарын талдоо үчүн колдонулат. Кошумча окуу материалдарына сүрөт-китепчелер, ири форматтагы китептер, өз алдынча чыгармалар, ар кандай жанрдагы чыгармалардын (жомоктор, илимий фантастика, аңгемелер, ырлар, тарыхый чыгармалар, энциклопедиялар ж. б. у. с.) жыйнактары кирет.

Башталгыч класстардын мугалимдери мектептин китепканачылары менен бирге классификациялоо куралын китепканадагы китептерди баалоо үчүн колдоно алышат. Алар бул куралды класстагы окуу ресурстарын же өздөрүнүн аңгемелерин баалоого да колдоно алышат. Мугалимдин класстагы окуу ресурстары сөзсүз билим берүү министрлиги камсыздаган китептер же «Келгиле, окуйбуз!» долбоорунун маалымат базасына кирген ресурстар болуусу шарт эмес. Мугалимдин ресурстары ата-энелер, жазуучулар, журналисттер, окумуштуулар, эл аралык фонддор жана элчиликтер тартуулаган материалдардан; мезгилдүү басылмалардан алынган аңгемелер; сатылып алынган кошумча китептерден; электрондук материалдардан; өзү жазган аңгемелерден туруусу мүмкүн. Мугалимдер ресурстарды сабактарында колдонуу үчүн классификациялоо куралынын жардамы менен «Келгиле, окуйбуз!» долбоорунун классификациялоо критерийлерине ылайык баалап, китептерди түстүү коддор менен белгилей алат. Окуу материалдарын классификациялоо боюнча куралды колдонуунун ырааттуу тартиби менен модулдун 2-тиркемеси менен тааныша аласыздар.

Классификациялоо куралын мугалимдер окуганды кеч үйрөнгөн, дислексиясы¹ бар же сөз байлыгы тар окуучулар үчүн материалдарды тандоо үчүн дагы колдоно алышат. Куралдын жардамы менен мугалимдер окуучунун физиологиялык жана психологиялык өзгөчөлүктөрүн эске алып, көлөмү жана мазмуну жактан ага ылайыктуу тексттерди тандашат. Мисалы, балдарга окуганын түшүнүүгө жардам берүү үчүн мугалимдерге сүрөттүү китептерди үлгүлүү же чогуу окуу тартибинде колдонуу сунушталат.

Мугалимдер классификациялоо критерийлерин окууну илгерилетүү боюнча жаңычыл методикалардын алкагында дагы колдоно алышат. Мисалы, мугалим окуучуларга кызык болгон темаларга дилбаян жазуу тапшырмасын берип, классификациялоо куралында көрсөтүлгөн критерийлерди эске алуу менен дилбаяндарына тиешелүү сүрөттөрдү тартууда жардам бере алат.

¹ Окуу жөндөмүнүн дээрлик бузулушунун, окуу көндүмдөрүн кыйынчылык менен өздөштүрүүнүн натыйжасында окуу учурунда көптөгөн кайра-кайра кайталанган, туруктуу каталарды кетирүү. Мисалы, тамгаларды, муундарды, сөздөрдү аттап, окубай кетүү, сөздөрдүн ордун алмаштыруу же башка сөз менен алмаштыруу (Лалаева Р. И. Нарушение чтения и пути их коррекции у младших школьников. – СПб, 1998.)

5. МУГАЛИМДЕР КЛАССИФИКАЦИЯЛАНГАН ОКУУ МАТЕРИАЛДАРЫН КАНТИП КОЛДОНО АЛЫШАТ?

Долбоордун алкагында иштелип чыккан чечмелеп окуу үчүн колдонулган, классификацияланган жана ири форматтагы китептерди (big book) мугалимдер окуу сапатын жогорулатуу максатында кошумча ресурстар катары гана колдонору күтүлөт. Бул китептер негизги окутуу программасына колдоо катары иштелип чыгып, окуучулардын окуу көндүмдөрүн өркүндөтүп, окутуу сапатын жогорулатууга багытталган.

Мугалимдер үчүн ыңгайлуу болуусу үчүн китептердин мукабалары түстүү коддордун жардамы менен белгиленип, татаалдык деңгээли көрсөтүлөт. Мындай белгилөө материалдардын предметтик стандарттарга, базалык окуу көндүмдөрүнө жана негизги окутуу усулдарына ылайыктыгын көрсөтөт. Ошондой эле мугалимдер, китепканачылар жана ата-энелер мындай белгилөөнүн жардамы менен окуучулардын жана балдардын окурмандык компетенттүүлүгүнө жараша китептерди тандай алышат.

Аталган ресурстар, өз алдынча же чакан топтордо окуу үчүн колдонулганда, окуучуларда татаалырак тексттерге өтөрдүн алдында фундаменталдык билим калыптандырууга жана негизги сөз байлыгын өркүндөтүүгө өбөлгө түзөт. Окуучулардын курагын жана классын эске алуу менен китеп тандап алууда мугалимдердин өзгөчө көңүл буруусун талап кылган үч фактор:

- 1) Мугалимдер окуучулардын окурмандык компетенттүүлүгүн жана тексттин татаалдыгын дайыма эстерине алуулары кажет. Окурмандык компетенттүүлүк окуучунун окуганын башка бирөөнүн жардамысыз түшүнүү жөндөмү менен аныкталат. Китепте окуучуларга маалыматты өздөштүрүүгө жардам берген бөлүмдөрдүн аталышы, главалар, сүрөттөр, калың шрифт менен басылган сөздөр болсо окуу оңой болот. Биринчи класс үчүн китептерде окуучуларга таанымал тамгалар менен тыбыштардын байланышы, чечмелеп окууга оңой сөздөр жана балдардын оозеки кебинде көп кездешкен сөздөр болуусу шарт.
- 2) Мугалимдер окуучуларынын билими жөнүндө ой жүгүртүүлөрү зарыл: «Ар бир окуучунун окурмандык компетенттүүлүгү кандай?», «Ал эмнеге кызыгат?», «Анын өнүгүү деңгээли кандай?», «Бул текст ага ылайыкпы?». Ошол эле убакытта окуучулар менен мугалим үчүн эң маанилүү учурга тиешелүү жана эң маанилүү – мазмунга көңүл буруу абзел. Эгерде мугалим окуучу кызыкпаган жана анын окурмандык компетенттүүлүгүнүн деңгээлинен жогору татаалдыктагы китеп тандап берсе, окуучунун окууга болгон кызыгы тез тарап, көңүлү калат.
- 3) Окуунун максатын белгилөө абдан маанилүү. Ырахат алуу үчүн окуу – бул окуучунун өз деңгээлине жана кызыкчылыгына төп келген тексттерди окуусу. Окула турган материалдар улуттар аралык достук, ата-мекенди коргоо, адам баласынын адептүүлүк сапаттары, достордун арасындагы мамиле, табиятка аяр мамиле жөнүндө болуусу тийиш.

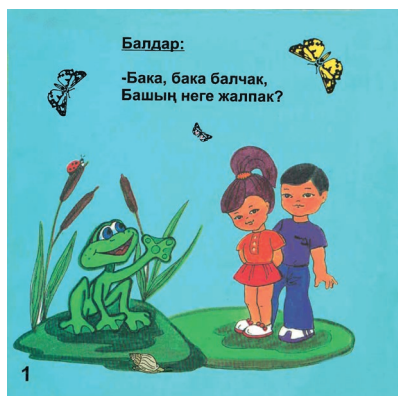
Классификацияланган китептерди колдонуунун өз жолдору бар. Сүрөттүү китептерде көрмө образдар маанилүү болгондуктан, аларды окууда сүрөттөрдү көңүл бөлүп кароо керек. Маалыматтык тексттер менен иштөө карта, график жана таблицаларды «окуй» билүү жөндөмүн талап кылат. Классификацияланган китептерди жуп-жубу менен окутууда же чакан топтордо башкаруу окуу ыкмасын колдонуп иштесе болот. Аларды класс-

тан тышкары окуу сабактарында колдонуп, балдардын окурмандык кызыкчылыктары менен сөз байлыгын арттырып, көркөм образдарды кабыл алуусун өнүктүрсө болот.

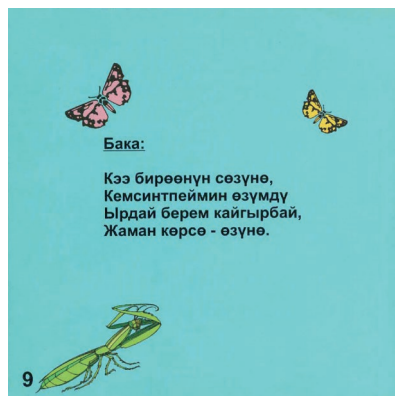
Чечмелеп окула турган, классификацияланган жана ири форматтагы китептерди өз ара алмаштырып, кыргыз же орус мектептерде орус же кыргыз тилин үйрөтүүдө колдонсо болот. Окуучулардын курагын жана окуган классын эске алуу менен, бул китептерди мугалим орус же кыргыз тилинде жөнөкөй тексттерди шар окуй албаган окуучуларга жардам берүү үчүн колдоно алат. Классификацияланган кошумча материалдар жогорку класстарда окуу көндүмдөрүн өнүктүрүү талап кылынган окуучулар менен иштөөдө дагы колдонулуусу мүмкүн.

1-көнүгүү. 1-класста чечмелеп окуу китебин колдонуу

Чечмелеп окуучу китептер балдарды үндүү жана үнсүз тыбыштар менен тааныштырып, аларды туура айтууга, тыбыштарды муунга, муундарды сөздөргө бириктирүүгө үйрөтөт. Чечмелеп окуучу китептердеги сөздөр тыбыштарды билдирген тамгалардын коду катары саналат. Ошону үчүн мындай китептер окуучуларды тамганы эмес, тыбыштарды айырмалап бөлүп таанууга жана айтууга үйрөтөт. Чечмелеп окуучу китептерге балдардын кибин жакшыртууга көмөктөшүүчү кайталанган сөздөр атайын киргизилген. Класста өтүп жаткан тамга менен тыбыштардын ырааттуу байланышына негизделип жазылган чечмелеп окуучу китептер балдарга өз билимин колдонуп, тыбыштарды тамгалар жана сөздөр менен байланыштырып окууга жардам берет. Мисал катары төмөндөгү китепти караңыз¹.

¹ Каныбек Жунушев. Бака, бака, балчак. Бишкек, 2007, – 10 бет.

Мындай китептерди класста төмөнкүдөй жолдор менен колдонсо болот:

- Мугалим жана окуучулар текстти чогуу окушат.
- Мугалим текстти үнүн чыгарып окуйт, окуучулар кайталашат.
- Аңгемени үнүн чыгарып окуп жатып, мугалим атайын бир сөздү калтырып кетет. Окуучулар текстке көз салып, окулбай калган сөздү байкап окуулары керек.
- Окуучулар аңгемени кезек-кезеги менен бир сүйлөмдөн үнүн чыгарып окушат.
- Окуучулар текстти үнүн акырын чыгарып окушат. Мугалим алардын окуганына көз салып байкап турат.

Фонетикалык элементтерди үйрөнгөндөн кийин окуучулар чечмелеп окуучу китептерди өздөрүнүн окуу жөндөмдөрүн жогорулатуу үчүн үйлөрүнө алып окуй алышат.

2-көнүгүү. 1-класста биргелешип окуу үчүн «чоң китептерди» колдонуу

Чоң форматтагы китептер балдарга такыр башкача, алардын өнүгүшүнө маанилүү тажрыйба берет. Мындай китептер балдардын китеп окуу, анын сюжетин эстеп калып, кайра айтып берүү жөндөмдөрүн өнүктүрөт. Окуучулар китептин атын окуп, сүрөттөрүн карашат, окуурдан мурда китеп эмне жөнүндө экенин аныкташат жана окуганы тууралуу айтууга, талкуулоого жана өз ойлорун айтууга үйрөнүшөт.

Чоң форматтагы китеп маанилүү педагогикалык кызмат аткарат. Ал мугалимге үлгүлүү жана биргелешкен окууну жүргүзүүгө шар түзүшөт, себеби андагы тексттердин төмөнкүдөй өзгөчөлүктөрү бар:

- кийинки бетте эмне болоорун оңой эле баамдап билсе болот;
- сүйлөмдөр жөнөкөй болот жана татаал сөз айкалыштарын камтыбайт;
- аларда кайталанган сөздөр, фразалар кездешет.

Мугалим чоң форматтагы китептерди колдонуп, төмөнкүдөй жыйынтыктарга жетише алат:

- Балдар кызыктуу, кооз сүрөттөрү бар чоң китептерди зор кызыгуу менен кабыл алышат. Дароо эле китептер менен тезирээк аралашып кетүүгө түрткү пайда болот;
- Алар китептин базалык элементтери же барактары менен таанышат, мисалы: китептин аталышы, жасалгаланышы, ариби (шрифти), сүйлөмдөр, тыныш белгилер жана башкалар.
- Сүрөттөрдү карашып, алар тексттин мазмундуу элементтерин түшүнүшөт. Окуучулар али сөздөрдү чечмелөө жана окууну үйрөнүшө элек болсо да, китептин сюжетин кызыгуу менен талкуулоо аркылуу өздөрүнүн сөз байлыгын өстүрүшөт.

- Алар тамгаларды таанып, сөздөрдү муундап окуганды, сүйлөмдү окуганды үйрөнүшөт жана ЖАНА, АНАН, АЛ, ЭМНЕ, КИМ сыяктуу көп колдонулган сөздөрдү эстерине түйүшөт.

Ири форматтагы китептерди колдонуп, мугалим үлгүлүү жана биргелешкен окууларды мугалим төмөнкүдөй тартипте жүргүзсө болот.

Көнүгүүнүн аталышы	Биргелешип окуу үчүн «чоң китептерди» колдонуу
Күтүлүүчү натыйжалар	Окуучулар: • мазмунга, мурунку билимине таянып божомолдоону үйрөнүшөт; • окуганын сүрөттөрдүн, божомолдордун жана талкуунун жардамы менен түшүнүшөт.
Модуль	Китептерди классификациялоо куралын колдонуу
Класстар	3–4
Окуу баскычы	Окуганга чейин–Окуу убагында–Окугандан кийин
Керектүү каражаттар	Чоң китеп
Окутууну уюштуруу формасы	Жалпы класс менен, жеке
Аткаруу тартиби	Биргелешип окуу – бул интерактивдүү окуу тажрыйбасы, мугалимдин башкаруусу жана колдоосу менен окуучулардын тексттерди окуусу. Мугалим шар жана көркөм окуу сыяктуу тажрыйбалуу окурмандын көндүмдөрүн чагылдырып окуйт. 1-кадам. Китеп менен таанышуу – аталышын, мукабасын, авторун/сүрөтчүсүн талкуулоо. 2-кадам. Мугалим текстти окуучуларга тиешелүү интонация менен көркөм окуйт. Тыным жасап, окуучулардан божомолдоону өтүнөт. Окуучулардын түшүнүүсүн текшерүү үчүн суроолорду берет. 3-кадам. Мугалим окуп бүтүп, окуучуларга ойлонуп, текстке карата өз ой-пикирлерин айтууга убакыт берет. Текстке байланыштуу суроолор берилип, окуучулардын тажрыйбасы менен байланыш түзүлөт. Мугалим окуучулардан текстти өз сөзү менен айтып берүүнү өтүнөт. 4-кадам. Мугалим текстти кайра окуйт жана/же окуучуларга өз алдынча окууга убакыт берет. 5-кадам. Окуучулар текстке байланыштуу сүрөттөрдү тартып, тексттеги сөздөрдү колдонуп сүрөттөрүн аташат.

2-көнүгүү. Классификацияланган китепти класста биргелешип окууда пайдалануу

Классификацияланган окуу материалдары – бул окуучулардын окуу компетенттүүлүгүнүн деңгээлине ылайык китептерди жеңил тандап алууга мүмкүндүк берүүчү татаалдык деңгээли боюнча категорияларга бөлүнгөн китептер. Жогоруда сүрөттөлгөн татаалдык деңгээлдерин караңыз.

Көнүгүүнүн аталышы		Сөз детективдери
Күтүлүүчү натыйжалар	Окуучулар сөздү туура окуй алуу үчүн (маанисин чечмелөө) контекстти пайдаланышат.	
Модуль	Китептерди классификациялоо куралын колдонуу	
Класс	1	
Окуу баскычы	Окуу убагында жана окугандан кийин	
Керектүү каражаттар	Окуучулардын окуу деңгээлине ылайык келген текст	
Окутууну уюштуруу формасы	Жекече, топтук, фронталдык	
Аткаруу тартиби	1-кадам. Мугалим окуучуларга текстти окууну жана тааныш эмес сөздөрдү бөлүп көрсөтүүнү сунуштайт. 2-кадам. Окуудан кийин мугалим окуучуларга тааныш эмес сөздөргө кайра кайрылып, тексттеги жардамчы маалыматты пайдалануу менен алардын маанисин табууну сунуштайт. Мугалимдин жардамы менен окуучулар сөздүн маанисин аныктоого жардам берген стратегияны тандап алышат. Бул сөздүн үңгүсү боюнча мааниси издөө, сөздүктү пайдалануу, шилтемелер, терминдер, текст боюнча багыттама жардамды берүүнү издөө ж. б. болушу мүмкүн. 3-кадам. Сөздүн маанисин аныктагандан кийин окуучулар сөздү туура окушат жана кайрадан текстти толугу менен көркөм, туура жана түшүнүп окушат. 4-кадам. Маанисин аныктаган тааныш эмес сөздөрдү сөздөрдүн дубалына жайгаштырса болот.	
Үлгү		
	Токойлор Токойлор – биздин планетанын тирүү керемети. Алар жерди гана кооздобостон, абаны дагы <u>кислород</u> менен <u>толтуруп</u>, таза-лашат. Токойлор суу <u>тең салмактуулугун</u> кармап турушат, жерди кургакчылыктан коргошот. Аларды «<u>планетанын өпкөсү</u>» деп аташат. Токойлор шуулдаган жерлерде <u>мелмилдеген</u> суулар агат, <u>көлдөрдүн мончоктору</u> жылтылдайт. Бизге токойлор алып келген пайда <u>баа жеткис...</u> Жарык, күн тийген кайыңдуу токойдо же сырдуу, жомоктогудай <u>карагайлуу токойдо</u> сейилдөөгө эмне жетсин... Токой бардык жыл мезгилдеринде эң сонун. Токой – бул биздин үйүбүз, курт-кумурскалар, чымчыктар, айбанаттар үчүн <u>баш калкалоочу</u> жай¹.	

¹ Текст <http://www.chudesnayastrana.ru> сайтынан алынды.

4-көнүгүү. Сабакта маалыматтык тексттерди колдонуу

Маалыматтык текст башталгыч мектептин окутуу процессинде мекен таануу, турмуш-тиричилик коопсуздугунун негиздери, математика, адеп, музыка, көркөм өнөр окуу китептеринде кездешет. Бул тексттердин бардык түрү илимий, маалыматтык же энциклопедиялык маалыматтарды камтып, көркөм адабиятка кирбейт. Маалыматтык тексттер:

- фактылар тууралуу маалыматты (мисалы, жаныбарлар, өсүмдүктөр, адамдын жашоосу тууралуу фактылар) камтыйт;
- түшүнүү боюнча кандайдыр бир концепцияны билдирет (мисалы, табигый кубулуштар деген эмне, элдердин маданияты, жыл мезгилдери ж. б.). Төмөндө кыргыз, орус жана англис тилиндеги маалыматтык тексттер берилген;
- мындай тексттер төмөнкүлөрдү камтыйт: карталар, графиктер, диаграммалар, сүрөттөр, фотографиялар, картинкалар.

Жаныбарлар дүйнөсү

Өсүмдүктөр дүйнөсү

Биздин күн системабыз

Маалыматтык тексттерди окууда берилген текстти окуунун милдеттерин аныктап алуу маанилүү. Мисалы, математикалык маселелерди туура иштөөнүн зарыл шарты маселенин шартын түшүнүү болуп эсептелет. Өз элиндин үрп-адатын, маданиятын жана тарыхын түшүнүү үчүн тарыхый эстеликтер же элдик баатырлар тууралуу тексттерди окуу керек. Окуунун максатын түзүп алуу окуучуларга төмөнкүлөрдү аныктоого мүмкүнчүлүк берет:

- эмнеге көңүл бөлүү керек (фактылар, бөлүктөр ж. б.)?
- эмнелерди жазып коюш керек?
- эмнелерди эстеп калуу жана жаттоо керек?

Көркөм чыгармаларды окууда да окуучулардын буга чейинки билимдерин жана тажрыйбаларын активдеширүү маанилүү: алар учурда эмнени билишет, кайсы маалымат жаңы жана алар буга чейинки билимдери менен кандайча байланышат. Бул текстти терең түшүнүүгө жана буга чейинки билимдери менен жаңы билимдеринин ортосундагы байланышты түзүүгө мүмкүнчүлүк берет.

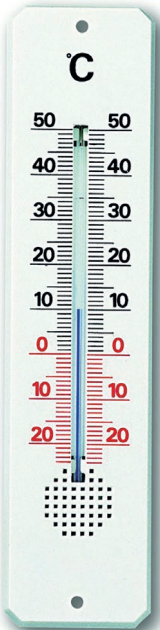
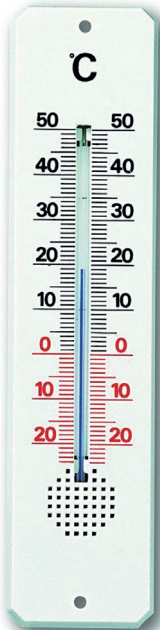
Текст менен таанышканга чейин окуучулар текстти коштогон картинкалар, графиктер, карталар, белгиленген сөздөр же башка визуалдык образдар менен тааныша алышат. Визуалдаштыруу стратегиясы текстти толугураак кабыл алууну шарттайт. Маалыматтык текстти түшүнүүнүн үстүндө иштөө үчүн төмөнкү стратегиялар колдонулат (төмөнкү таблицаны караңыз).

Стратегия	Баяндоо
Суроо түзүү жана аларга жооп табуу	Мугалим текстти түшүнүүгө карата суроолорду өзү түзөт, бирок окуучулардын өздөрүн суроо түзүүгө жана аларга тексттен жоопторду табууга үйрөтүү зарыл. Мугалим тексттин үзүндүсүн окуйт да, тыным жасап, балдардын түшүнүүсүнө карата суроо берет. Мисалы: – Силер кандай ойлойсуңар, автор бул абзацта бизге эмне жөнүндө айтат? – Бул абзацтын башкы идеясы кандай? – Мен ... түшүндүм, бул туурабы? Окуучулардын көңүлүн маанилүү фактыларга жана бөлүктөргө бургула. Бул стратегияны колдонууда ар бир окуучунун колунда текст болууга тийиш (окуу китеби же текст).
Үн чыгарып ойлонуу	Мугалим үн чыгарып окуйт, суроо коюу менен окуучуларга эмне түшүнүктүү же түшүнүксүз болгондугун тактоо үчүн токтойт. Үн чыгарып ойлонууну колдонууда контекст менен иштөөнү (маанисин баамдап түшүнүү), окуучулардын буга чейинки билимдерин жана тажрыйбаларын активдештирүүгө болот. Бул стратегияны колдонууда ар бир окуучуда текст болууга тийиш.
Графикалык уюштургучтарды колдонуу	Текст менен иштөөдө мугалим окуучуларга тексттин идеясын системалаштыруу үчүн графикалык уюштургучтарды колдонууну сунуштайт. Мисалы, БББ-таблицасы¹, кластер, Венндин диаграммасы ж. б.

¹ «Билем, Билгим келет, Билдим» системасы.

Стратегия	Баяндоо																																										
Текстти талдоо	Текст менен иштөөдө мугалим окуучулардан алынган материалдын негизинде төмөнкү таблицаны толтуруусун өтүнөт.																																										
	1-вариант																																										
	<table><tr><th>Тексттер</th><th>Ким? Эмне?</th><th>Кайда?</th><th>Качан?</th><th>Эмне үчүн?</th><th>Кандай? Кантип?</th></tr><tr><td>1-текст</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr><tr><td>2-текст</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr><tr><td>3-текст</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr><tr><td>4-текст</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr><tr><td>5-текст</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr><tr><td>Жалпы корутунду</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr></table>	Тексттер	Ким? Эмне?	Кайда?	Качан?	Эмне үчүн?	Кандай? Кантип?	1-текст						2-текст						3-текст						4-текст						5-текст						Жалпы корутунду					
	Тексттер	Ким? Эмне?	Кайда?	Качан?	Эмне үчүн?	Кандай? Кантип?																																					
1-текст																																											
2-текст																																											
3-текст																																											
4-текст																																											
5-текст																																											
Жалпы корутунду																																											
	2-вариант																																										
	Окуучулар текстти окугандан кийин бул таблицага белгилегендерин жазып, иллюстрацияларды, диаграммаларды же башка графикалык уюштуруучуларды тартышат. Булар окуганын аңдап түшүнүүгө, текстке карата мамилесин же ой-пикирин билдирүүгө жардам берет. Таблицаны толтургандан кийин окуучулар сүрөттөрүн же жазгандарын чакан топтордо же жуптарда талкуулай алышат.																																										
	<table><tr><th>Тема</th><th>Кыска жазуулар</th><th>Сүрөттөр</th></tr><tr><td></td><td></td><td></td></tr></table>	Тема	Кыска жазуулар	Сүрөттөр																																							
Тема	Кыска жазуулар	Сүрөттөр																																									
Жоромолдоо	Текст менен иштөөдө жаңы маалыматты тереңирээк өздөштүрүүсү үчүн мугалим окуучулардан төмөнкү таблицаны толтуруу менен өздүк билимдерин жана тажрыйбаларын активдештирүүсүн өтүнөт:																																										
	<table><tr><th>Мен эмнени билем?</th><th>Текстен мен эмнени билдим?</th><th>Дагы эмне тууралуу билгим келет?</th></tr><tr><td></td><td></td><td></td></tr></table>	Мен эмнени билем?	Текстен мен эмнени билдим?	Дагы эмне тууралуу билгим келет?																																							
Мен эмнени билем?	Текстен мен эмнени билдим?	Дагы эмне тууралуу билгим келет?																																									
Сөз байлыгын өстүрүү	– Мугалим жаңы жана ачык сөздөрдүн маанилерин түшүндүрөт, аларды колдонууга карата мисалдарды келтирет. – Мугалим окуучуларга тексттен өздөрү тарабынан белгиленген жаңы сөздөрдүн маанилерин түшүнгөнүн түрдүү стратегияларды колдонуу менен көрсөтүүнү сунуштайт. – Мугалим жаңы сөздөрдүн маанилерин түшүнүүгө карата окуучулардан сүрөт тартуусун, графикалык уюштургучтарды түзүүсүн өтүнөт. – Мугалим окуучулар менен бирге тексттен тапкан жаңы сөздөрдүн маанилерин талкуулашат. – Оюн процессинде окуучулар текстте кездешкен жаңы сөздөрдүн маанилерин үйрөнүшөт («Сөз байлыгы» модулун караңыз).																																										

Стратегия	Баяндоо
3–2–1-стратегиясы	Текстти окуп чыккандан кийин окуучулар төмөнкүлөрдү аныкташат: • текстти окуу учурунда билгендери боюнча 3 факт; • текстти окуганга чейин билгендери боюнча 2 факт; • бул тууралуу дагы билгиси келгендиги боюнча 1 факт.
Логикалык чынжырча	Бул стратегия илимий-популярдуу тексттерде берилген көрүнүштөрдүн жана окуялардын мыйзам ченемдүүлүгүн аныктоого багытталган. Бул стратегияны колдонуу эс тутумга жана логикалык ой жүгүртүү көндүмүнө таасир этүү менен көлөмдүү маалыматты эстеп калууга жана түшүнүүгө мүмкүнчүлүк берет. Бул стратегияны бардык предметтерди окутууда колдонсо болот. Анын мааниси фактылардын, даталардын, сүйлөмдөрдүн, сөздөрдүн, цитаталардын хронологиялык же логикалык ырааттуулугун түзүү болуп саналат. Бул логикалык чынжырча сабакта мугалим менен биргеликте, топтордо же жуптарда иштөөдө түзүлөт. Ошондой эле ал жекече жумуш же үй тапшырмасы катары сунушталышы мүмкүн.
Чаташкан логикалык чынжырчалар	Бул стратегия окуялардын уланмалуулугун аргументтүү түзүү менен элестетүүнү өнүктүрүүгө багытталган. Мугалим логикалык ырааттуулугу бузулган бир катар түшүнүктөрдү, терминдерди, окуяларды берет. Окуучулардын милдети – катарларды табуу жана өз тандоолорун аргументтер менен далилдеп, оңдоп чыгуу. Окуучуларга бир-эки сүйлөмдөн бир нече үзүндүлөргө бөлүнгөн текст берилет. Үзүндүлөрдүн саны окуучулардын классына жараша түзүлөт: 2-класс – 4–6 үзүндү, 3-класс – 6–7 үзүндү, 4-класс – 6–8 үзүндү. Үзүндүнүн текстинде айрым жардамчы сөздөр болот, мисалы, <i>күнү, «эртең менен, түштө, кечинде» же «бала кезде, мектепте, жумуш мезгилинде» ж. б.</i> жардамчы сөздөр. Чакан топтордо окуучулар өздөрүнүн текстин түзүшөт жана аны жалпы класс алдында презентациялашат. Андан соң мугалим тексттин түп нускасын берет жана негизги текстти окуп, аны өздөрүнүн божомолдору менен салыштыруу тапшырмасын сунуштайт. Мугалим класста салыштыруу иштеринин натыйжаларын талкуулоону жүргүзөт. Бул ыкманын оозеки вариантын оюн формасында өткөрсө да болот. Мисалы, окуучуларга чынжырчанын 1-звеносу сунушталат. Ал «...үчүн» сөзү менен башталат: – өрүк жеш үчүн аны шагынан үзүп алуу керек. Окуучулардын милдети «өткөн мезгилге саякат» жасоо менен ушул сыяктуу улантып кетиши керек: – өрүктү шагынан үзүп алуу үчүн анын көчөтүн өстүрүү керек. – көчөттү өстүрүү үчүн аны жакшы топуракка отургузуу керек. – өрүктүн көчөтүн отургузуу үчүн анын данегин өндүрүү керек ж. б.

Стратегия	Баяндоо
Сүрөттөгү, схемадагы маалыматтарды тажрыйба жолдору аркылуу окуу жана ачуу	Окуганын түшүнүүнүн үстүндө иштөө жөнөкөй тажрыйба (өлчөө, ченөө) каражаттары, башкача айтканда, тажрыйба жолу аркылуу ишке ашышы мүмкүн. Мисалы, окуучуларга суу менен абанын айрым касиеттерин аныктоо тапшырмасы берилет. «...Сүрөттө 20-сентябрдагы эртең мененки жана күндүзгү атмосфералык абанын температурасын өлчөгөн термометрдин көрсөткүчү берилген. 20-сентябрда бир күндүн ичинде абанын температурасы кандайча өзгөрдү?» Бул тексттин үстүндө иштөөнүн мисалы катары окуучуларга градусник менен тажрыйба өткөрүү сунушталат. Градусникти картондон жасаса да болот. Анын борборунан жарымы – ак, экинчи жарымы – кызыл болгон тасма жылып турат. Тасманы жылдыруу менен окуучулар градусниктеги сымаптын өзгөрүүсүн/кыймылын байкашат. Бул окуучулардын коюлган максатка жетүүсүнө жана суроого туура жооп берүүсүнө мүмкүнчүлүк берет. АБА ЫРАЙЫНЫН ШАРТТАРЫ эртең менен күндүз

6. КИТЕПКАНАЧЫЛАР КЛАССИФИКАЦИЯЛОО КУРАЛЫН ЖАНА КЛАССИФИКАЦИЯЛАНГАН ОКУУ МАТЕРИАЛДАРЫН КАНТИП КОЛДОНО АЛЫШАТ?

Кыргызстандагы китепканалардын учурдагы абалы кандай? Китепканаларда кандай көйгөйлөр жана кыйынчылыктар бар? Кыргызстандагы мектеп китепканаларынын негизги көйгөйү – бул ресурстардын (окуу китептеринин, көркөм адабияттын, маалыматтык китептердин, плакаттардын, аудио жана видеоресурстардын, журналдардын, газеталардын) жетишсиздиги. Көркөм адабияттын көбү балдардын жаш курагына дал келбейт, балдардын эне тилинде жазылган эмес же алардын кызыкчылыгына дал келбейт. Балдар үчүн китептердин көбү совет доорунда жазылып, окуучулардын заманбап турмушун чагылдырбайт. Бирок азыр балдар өздөрүнүн ар кандай заманбап кызыкчылыктарына жараша китептерди тандап окушат. Алар китептерден өз муктаждыктарына, замандын талабына жооп берген нерселерди издешет.

Кыргызстанда мектеп китепканаларын окуу китептери, көркөм жана илимий адабият менен камсыз кылуу негизинен Билим берүү жана илим министрлигинин карамагында. Андан тышкары китепканаларга китептерди ата-энелер, жазуучулар, эл аралык фонддор, элчиликтер, басмаканалар ж. б. белек катары тартуулашат. Китепканачылар классификациялоо куралын критерийлерге ылайык китептерди баалоо, шарттуу коддор менен белгилөө үчүн колдоно алышат. Классификациялоо инструментин колдонуу жогоруда берилген.

Окуу маданиятын өркүндөтүүдө китепканачылардын орду абдан маанилүү. Бул ишти китепканачылар мугалимдер менен бирге, ар бири өзүнө тиешелүү усулду колдонуп, окуучулардын жаш курагын жана окурмандык компетенттүүлүгүн эске алуу менен алып баруусу зарыл. Жашы канчада болбосун, ар бир окурман китепканачынын жана мугалимдин багыттамаcына жана колдоосуна муктаж. Ар бир окурмандын талабын жана кызыккандарын үйрөнүп, билүү тийиш. Окурмандардын курагына жараша өзгөчөлүктөрү болгондуктан, окуучуларга окууну үйрөтүүдө аларды эске алуу шарт. Бала окуп баштагандан тартып китепкана баланын китеп тандоо жөндөмүн калыптандырат. Өз алдынча китеп тандоо боюнча алгачкы көндүмдөрдү калыптандырууда жеке маектешүүнүн орду чоң. Китепканачы же мугалим окуучу менен маектешип, эмнеге кызыкканын, бош убагында эмне менен алектенгенин, эмне жөнүндө окуганды каалаганын сурап, өз алдынча китеп тандап көрүүнү сунуштайт.

Окуучулардын окурмандык компетенттүүлүгүн өркүндөтүүдө балдарды китеп окууга кызыктырууга багытталган китепканачылар уюштурган иш-чаралар чоң роль ойнойт. Мугалимдер менен биргеликте китепканачылар окуучулардын окууда жетишкендиктерине түрткү берген жагымдуу чөйрө куруу үчүн түрдүү класстан тышкары интерактивдүү иш-чараларды долбоор тапшырган окуу материалдарын колдонуп уюштура алышат. Окурмандардын клубун түзүү, окутуу программасы же классикалык чыгармалар боюнча тематикалык иш чараларды уюштуруу, балдар адабиятынын жумалыгын өткөрүү, окууга кызыгууну арттыруу үчүн белгилүү адамдарды чакыруу мүмкүн. Ушул сыяктуу чаралардын айрымы төмөндө берилген.

1. Үн чыгарып окуу жана көркөм айтуу

Көркөм окуу баланын туюу сезимине таасирин тийгизип, чыгарманы терең кабыл алууга, анын мазмунун жакшы түшүнүүгө, чыгармага карата кызыгуу жаратууга жол ачат. Үн

чыгарып окуу мектеп үчүн негизги милдет болуп эсептелген балдардын адабий кебин өркүндөтүүнү, сөз байлыгын кеңейтүүнү мүмкүн кылат.

Үн чыгарып окуу үчүн китепканачылар балдардын баары жактырган кошумча окуу материалдарын сунуштай алышат.

2. Окуу материалдарына тематикалык сереп

Окуу материалдарына серептин максаты – бул окутуу программасына көмөк катары айрым класс үчүн китептерди сунуштоо. Мисалы, «4-класста адабий окуу боюнча кандай китептерди окуса болот?» тематикалык сереп алкагында китепканачылар кошумча окуу материалдарды сунуштай алышат. Ар бир сереп китептердин тизмесин түзүү же сунушталган китептердин мазмунун кыскача баяндоо гана болбостон, окуу маданиятын үйрөтүү болуусу тийиш. Муну ишке ашыруу үчүн минивикториналар, кроссворддор колдонулат. Айрым учурларда табышмак же суроо менен окууга кызыгуу жаратса болот: «Дүйнөдөгү эң кичинекей куш кайсы экенин билесиңерби?» Китептерди көрсөтүү абдан маанилүү. Балдарга китептерди көрүү, колуна кармап изилдөө, сүрөттөрүн көрүү мүмкүнчүлүгү берилүүсү кажет.

3. Китептерди талкуулоо

Китепти талкуулоо – бул жамааттык маектешүү, анын алкагында окурмандар окугандары тууралуу өз ой-пикирлери менен бөлүшүп, чыгарманын каармандарынын кылык-жоруктарын, кылган иштерин баалашат. Мындай маектешүүнүн тарбиялык мааниси зор. Китепти талкуулоо көңүл коюп, ой жүгүртүп окууга түрткү берет жана китепти кызыгып окууга шарт түзөт. Окуучулар өз ой-пикирин ырааттуу жана негиздүү түрдө билдирүүнү үйрөнүшөт. Жамааттык маектешүү учурунда карама-каршы ойлор пайда болуп, керектүү жана далилдүү себеп табууга мүмкүнчүлүк түзүлөт. Окуу каражаттары катары китепканачылар «Келгиле, окуйбуз!» долбоору тарабынан берилген кошумча окуу материалдарын сунуштай алышат.

4. Адабий кечелер жана иш-чаралар

Адабий кечелер жана иш-чаралар окурмандарды көркөмдүүлүккө тарбиялоого, искусствого кызыгуу жана адабий кооздук сезимин калыптандырууга түрткү берет. Мектептерде маанилүү даталарга (Жеңиш күнүнө), айрым жазуучулардын чыгармачылыгына же мааракесине (А. Осмоновдун, Ч. Айтматовдун), айрым жанрдагы чыгармаларга («Табышмактар кечеси», «Ким жомокчу болгусу келет», «Жомок дүйнөсүнө сапар») жана түрдүү темаларга («Ата мекендин табияты») арналган адабий кечелерди жана иш-чараларды өткөрүүсү мүмкүн.

7. АТА-ЭНЕЛЕР КЛАССИФИКАЦИЯЛАНГАН ОКУУ МАТЕРИАЛДАРЫН КАНТИП КОЛДОНО АЛЫШАТ?

Баланын окурман катары ийгиликтери мектепке чейин болот. Ата-энелердин балага мектепке чейин окуу боюнча колдоо көрсөтүүсү абдан маанилүү. Баланын ийгиликтүү окурмандык пайдубалын биринчи класска чейин түптөө зарыл, анткени түрдүү предметтерден жетишкендиги ушуга байланыштуу. Изилдөөлөр балага кенже курагында китеп окуу кепти терең түшүнүүсүнө жана үйрөнүп билүү көндүмдөрүнүн калыптанышуусуна өбөлгө түзөрүн далилдеген¹. Ата-энелер балдардын алгачкы жана эң маанилүү мугалимдери экендиги шексиз. Балдар ата-энесин карап чоңоюшат: аларды карап, кылгандарын кылышат. Эгерде ата-энеси өзү окубаса, баласына китеп окуунун маанилүү экендигин түшүндүрүү кыйын. Ошондуктан ата-энелерге балдарына кызыктуу китептерди окуу, балдары менен чогуу китеп жана окуу менен байланыштуу иш-чараларга катышуу, китепканаларга, китеп дүкөндөрүнө баруу сунушталат, анткени булардын натыйжасында балада китепке кызыгуу жаралат. Бирге китеп окуу, чогуу отуруп окулган китепти талкуулоо үй-бүлөөнү бекемдейт, балдарды өз алдынча китеп окууга шыктандырат.

Ата-энелер окурмандык компетенттүүлүктү калыптандырууга байланыштуу маанилүү милдеттерди мектепке гана жүктөбөөлөрү тийиш. Өз балдарынын күчтүү жана өнүктүрүүнү талап кылган жактарын жакшы билишет, ошондуктан бул маалыматты мугалим менен бөлүшүүлөрү мүмкүн. Балдарынын жөндөмдүүлүктөрүн жана талантарын баса белгилеп, окутуу процессинде мугалимге кандай ыкмаларды колдоно тургандыгын тандоодо жардам берүүлөрү мүмкүн.

Кыргызстанда үйлөрүндө китеп жок, ата-энелери дайыма китеп окуп бербеген окуучулардын саны арбын. Балдарынын келечекте белгилүү жана ийгиликтүү болуусун каалаган ата-энелер бар, бирок убакыт жана каражаттардын жетишсиздигинен улам балдардын окуусунда дайыма эле жардам бере алышпайт. Көпчүлүк ата-энелер эртеден-кечке иштешет же аймактардан Бишкеке же чет өлкөлөрдө (Орусия, Казакстанга) кетип иштешип, балдарын чоң ата, чоң энелерине калтырышкан. Чоң ата, чоң энелер билим берүү программалары тууралуу маалымдар эмес болгондуктан, тиешелүү деңгээлде неберелеринин окуусуна колдоо көрсөтө алышпайт. Интернет менен телевидение дагы ата-энеге балдары менен китеп окууга өзүнчө тоскоолдук жаратат.

Ошого карабастан балдар менен ата-энелердин, чоңдордун ортосунда тыгыз баарлашуу, чоңдордун жандуу кебин угуу жана ата-энелери менен чогуу окуу мүмкүнчүлүгү болуусу кажет. Ата-энелер классификациялоо куралы жана классификацияланган китептер (чечмелеп окуу үчүн китептер, чоң китептер) менен таанышып, балдардын жетишкендигин аныктап, аларды колдоо үчүн колдонулгандыгы билдирилет.

Ата-энелер үчүн китеп окуу боюнча көнүгүүлөр

Ата-энелер менен коомчулуктарды тартуу боюнча 10-модулда берилген көнүгүүлөрдү мугалимдер ата-энелерге балдардын китепке кызыгуусун жаратуу үчүн сунуштай алышат. Бул көнүгүүлөр мектепке чейинки курактагы жана башталгыч класстардагы балдарда китеп окуу адатын калыптандырууга багытталган.

¹ Every Child Reading: An Action Plan. (June 1998). Learning First Alliance.

1-класстын окуучулары үчүн көнүгүүлөр

- 1 Балага сүрөттөрү бар китеп (журнал, газета) берилип, сүрөттөрүнө таянып текст эмне жөнүндө экени тууралуу божомолдоо сунушталат. Андан кийин текст окуучу менен бирге окулуп, анын божомолу канчалык туура чыкканы талкууланат.
- 2 Бир-эки ууч төө бурчактын (топчу, тыйын, ширеңке ж. б.) жардамы менен бир сөз жазылып, балага төмөнкү көнүгүүлөрдү аткаруу сунушталат:
 - жазылган сөздү окуу;
 - сөздүн биринчи тамгасын атап, алып салуу;
 - сөздүн акыркы муунун окуп, алып салуу;
 - акырында калган тамгаларды/сөздү окуу.Бул көнүгүү тыбыштар, тамгалар жана муундар менен иштөөгө абдан ыңгайлуу.

2-класстын окуучулары үчүн көнүгүүлөр

- 1 Балага өзүнө жаккан аңгемесин айтып берүү сунушталат. Угуучулардын катарында кичүү бир туугандары, чоң ата, чоң энеси болуусу мүмкүн. Бала аңгемесин айтып жатканда, кыйналгандарына көңүл буруп, жардам берүү зарыл. Сюжет жана каарман тууралуу суроолор баланын чыгармачылык жөндөмдүүлүгүн жана сүйлөө көндүмдөрүн өркүндөтөт.
- 2 Бала менен алыста жашаган туугандар же достор тууралуу маек жүргүзүлөт. Балага алардын бирөөнө кат жазуу сунушталат. Кат «Кымбаттуу чоң эне», – деп башталып, баланын акыркы убактагы жетишкендиктери жөнүндө болуусу мүмкүн. Ошондой эле бала кат алуучудан сурагысы келген суроолорду дагы камтуусу мүмкүн. Бала жазган катына сүрөт тарта алат. Ата-энеси сүйлөм түзүүдө балага жардам бере алат.

3-класстын окуучулары үчүн көнүгүүлөр

- 1 Ата-эне баласы менен телевизордон көрсөтүлгөн жомок же окуя тууралуу талкуулайт: «Жакшы көргөн каарманы ким?», «Ал каарман биздин шаарда жашаса эмне кылат эле?» Бала менен чогуу каарман жөнүндө аңгеме жазып, бала ага тиешелүү сүрөттөрдү тартат.
- 2 Бир тема тандалып, ага байланыштуу текст окулат. Мисалы, уул бала роботторго кызыгуусу мүмкүн. Бүт үй-бүлөө чогуу отуруп, китептен, журналдан же интернеттен бул тема боюнча үзүндү окуйт. Текст окулуп бүткөндөн кийин тема боюнча суроолор берилет: «Текстте роботтор жөнүндө эмнелер айтылды?», «Тексттеги негизги жерлер кайсылар?», «Роботтор жөнүндө дагы эмнелерди билгиң келет?»
- 3 Бала өзүнө жаккан китепти/текстти окуп бүткөндөн кийин бир нече суроолор берилет. Суроолор төмөнкү сөздөрдөн башталыш керек:
 - Ким?
 - Эмне?
 - Качан?
 - Кайсыл жерде?
 - Кантип?Бала суроолорго кантип жооп бергенине байкоо жүргүзүлөт.

8. МЕКТЕП ДИРЕКТОРУ ОКУУЧУЛАРГА ИЙГИЛИКТҮҮ ОКУРМАН БОЛУУГА КАНТИП ЖАРДАМ БЕРЕ АЛАТ?

Окуучулардын жетишкендиктери негизинен алардын жөндөмүүлүгүнө, мугалимдердин окутуу процессин окутуу-билим алуу мыйзам ченемдүүлүгүнө ылайык уюштуруу жөндөмүнө, үй-бүлөлөрүнүн социалдык, экономикалык жана маданий абалына байланыштуу болот. Ошону менен катар, окуучулардын жетишкендиктери мектептеги жана класстагы чөйрөгө, шарттарга байланыштуу, анткени жагымдуу чөйрө окуучуларды шыктандырат, ал эми жагымсыз чөйрө окуучулардын көңүлүн калтырат. Бул чөйрөнү жалпысынан мектептердин директорлору түзөт.

Мектептин директору кенже курактагы окурмандардын калыптануусунда маанилүү роль ойнойт. Директорлор бир катар окутуу-тарбиялоо маселелерин чечүү аркылуу окуучулардын ийгиликтүү болуусуна негиз түзө алат:

- Илимий жактан негизделген изилдөөлөргө таянган ар тараптуу окуу программасынын болуусу. Окутуу процессинин үзгүлтүксүз болуусу үчүн программанын компоненттери арасында өз ара байланыш болууга тийиш.
- Окутуу материалдары мектептин окуучуларынын муктаждыктарын эске алуусу керек. Мектеп директорлору так уюштурулган жана систематикалык окутуу процессин камсыз кылган окутуу материалдарын колдонууда көмөк көрсөтүүлөрү зарыл.
- Мугалимдер үчүн окууну үйрөтүүдөгү негизги концепциялар жана ар тараптуу окуу программасы боюнча сапаттуу алгачкы даярдоо жана үзгүлтүксүз кесиптик өнүктүрүү. Кесиптик өнүктүрүү класста окууну натыйжалуу үйрөтүү боюнча текшерилген принциптерге багытталуусу зарыл.
- Окууну үйрөтүү тиешелүү билимди жана үзгүлтүксүз аракетти талап кылат. Мектептер окуу сабагына жетиштүү саат бөлөт, бирок кээде окуу сабагынын сааттарынын эсебинен башка предметтерди өткөргөн учурлар дагы кездешет, мындай жагдай окуу үчүн терс таасирин тийгизет. Мындан тышкары, окуу көндүмдөрүн өздөштүрүүдө кыйналган окуучуларга кошумча убакыт бөлүнүшү керек.
- Окуу жылы боюнча окуучулардын жетишүүсүн баалоо үчүн системаны орнотуу, анын жардамы менен коюлган максаттарга бөлүнгөн убакытта жетишүүнү негиздүү жана туура аныктоо.
- Класстарда бааларды колдонуп, окуучу, класс же мектеп деңгээлинде талап кылынган жардам көрсөтүү мүмкүнчүлүгү. Мугалимдердин бардыгын баалоонун натыйжасын тиешелүү жана майнаптуу чечим кабыл алуу үчүн колдонуу боюнча окутуу.
- Окуу көндүмдөрүн өздөштүрүүдө кыйналган окуучуларга карата колдоо иш-чараларын жүзөгө ашыруу. Мындай иш-чаралар окутуу процессин так уюшуруу, бардык окуучулардын жетишкендиктерин үзгүлтүксүз көзөмөлдөө, колдоо керек болгон окуучуларга жардам берүүгө мүмкүнчүлүк түзөт.

1-ТИРКЕМЕ. КӨП КОЛДОНУЛГАН СӨЗДӨРДҮН ТИЗМЕСИ

Төмөндө 2-класстын деңгээлинде жыш колдонулган 200 сөздүн тизмеси берилди. Тизме 2-класс үчүн «Адабий окуу» китебиндеги (түзүүчүлөр – А. Токтомаматов, Б. Субанова) 50 аңгеменин (8206 сөз) негизинде түзүлдү. Жыш сөздөрдү табуу үчүн Text Analyzer аттуу онлайн-программа колдонулду.

Сөздөр	Колдону- луш саны	Сөздөр	Колдону- луш саны	Сөздөр	Колдону- луш саны	Сөздөр	Колдону- луш саны	Сөздөр	Колдону- луш саны
да	104	менин	19	уулу	11	ага	8	таяк	7
бир	95	абдан	18	ой	11	турат	8	чабалакей	7
деп	67	таң	18	чыкты	11	жеп	8	жиберди	7
ал	65	кандай	18	жатып	11	жыл	8	андан	7
менен	60	боз	17	жерде	11	айтып	8	окуя	6
деди	59	болду	17	мына	11	жалбырак	8	ооба	6
эле	54	эки	17	сенин	10	суу	8	тогуз	6
экен	47	калат	17	атам	10	тез	8	бат	6
мен	42	үчүн	17	түшүп	10	эң	8	биз	6
болуп	37	бала	16	бара	9	акылман	8	узун	6
ким	33	чыгып	16	буга	9	болбойт	8	жаңы	6
алып	32	көк	16	жаз	9	кичинекей	8	улам	6
атасы	31	кумурска	16	жер	9	досум	8	кар	6
анын	31	келип	16	кой	9	булбул	8	шамал	6
бул	30	ата	15	көп	9	жылуу	8	нур	6
сен	29	ар	15	балаты	9	өзү	8	көз	6
күлук	29	ит	15	сеники	10	мага	8	ууру	6
калды	28	жакшы	15	атам	10	алтын	8	жооп	6
жок	26	өз	15	түшүп	10	аппак	8	үкмүш	6
кийин	26	туруп	15	бара	9	жүргөн	8	бүт	6
чоң	25	калып	15	буга	9	кетет	8	тай	6
дейт	25	кетти	15	жаз	9	торгой	8	ак	6
аны	24	келди	15	жер	9	деле	8	кармап	6
түлкү	24	күчтүү	15	кой	9	кызыл	8	жаман	6
эч	23	ошол	14	көп	9	жылуу	8	берип	6
бар	22	эй	14	балаты	9	өзү	8	түрдүү	6
эмне	22	чымчык	14	баласы	9	кызык	8	калдык	6
күнү	22	дагы	14	ошентип	9	анткени	8	жатат	6
деген	21	нерсе	14	жүрүп	9	сайын	8	улам	6
эми	21	кооз	13	калган	9	үйдүн	8	кар	6
турган	21	го	13	гана	9	адам	8	шамал	6
карап	21	эмес	13	кирип	9	ошондуктан	8	нур	6
учуп	20	жерге	13	макул	9	ачып	8	көз	6
мени	20	керек	13	кайра	9	бери	7	ууру	6
анда	20	келет	13	кетип	9	көзү	7	жооп	6
бирок	20	барып	12	кезде	9	экөө	7	тай	6
жаткан	19	экөөбүз	12	салып	9	көрсө	7	ак	6
кыш	19	алат	12	калыптыр	9	жетим	7	кармап	6
күн	19	анан	12	алды	9	жалгыз	7	жаман	6
ай	19	балам	11	кантип	9	койду	7	берип	6
болсо	19	болгон	11	көпөлөк	9	кылып	7	турду	6

2-ТИРКЕМЕ. ОКУУ КИТЕПТЕРИН КЛАССИФИКАЦИЯЛОО БОЮНЧА КУРАЛДЫ КОЛДОНУУНУН ТАРТИБИ

№	КАДАМДАР	ЭСКЕРТҮҮ
1	Тексттерди (башталгыч класстын окуучулары үчүн китепканадан алынган, класстык же өздүк китептер) компьютерге ар бирин өз алдынча документ катары терип киргизебиз.	Тексттерди терүүдө кыргыз жана орус тилиндеги орфография жана тыныш белгилерин коюу эрежелерин сактоо зарыл.
2	Курал жайгашкан сайттын адресин киргизебиз.	Сайттын адресин, логин атын жана купуя сөздү проект камсыз кылат.
3	Ачылган терезенин «логин» жана «пароль» деген бөлүмдөрүнө логин ат менен купуя сөздү жазып, «Next» деген кнопканы инструментке кирүү үчүн басабыз.	Кийинки ачылган терезеде кыргыз жана орус тилинде инструмент ачылат.
4	Ачылган менюдан керектүү инструментти тандайбыз.	WORDCALC_KYR_V1 (кыргызча тексттер үчүн) же WORDCALC_RU_V1 (орусча тексттер үчүн).
5	Терилген текстти көчүрүп, менюнун төмөн жагындагы ачык бөлүмгө киргизебиз.	Же компьютердеги документти алуу үчүн «choose file» деген кнопканы басабыз.
6	«Анализ» деген кнопканы басабыз.	Текстти талдоонун жыйынтыктарын көрсөткөн терезе ачылат.
7	Алынган жыйынтыктарды 1–4-класстарда колдонулган тексттердеги сөздүн узундугу (тамга жана муун менен), сөздөрдүн жыштыгы, сүйлөмдүн узундугу (сөз менен) жана сандары боюнча контролдук нормалар менен салыштырып карайбыз.	Бул нормаларды аныктоодо Кыргыз Республикасынын жалпы мектептик билимдин мамлекеттик билим берүү стандарттары эске алынган.
	Эгерде жыйынтыктар белгилүү бир деңгээлдеги (1–4-класстар) нормативдерге туура келсе, тексттин татаалдык деңгээли белгиленип, текст ошол деңгээлдеги окуу китептеринин тизмесине кошулат ¹ .	Татаалдык деңгээлине ылайык, окуу боюнча кошумча материалдар төмөнкүдөй тартипте классификацияланат: – Биринчи класс: 3 деңгээл (1.1, 1.2 жана 1.3) – Экинчи класс: 2 деңгээл (2.1, 2.2) – Үчүнчү класс: 2 деңгээл (3.1, 3.2) – Төртүнчү класс: 2 деңгээл (4.1, 4.2) Коюлган деңгээлдер окуу материалдарынын предметтик стандарттарга, окуунун негизги жөндөмдөрүнө жана окутуунун башкы ыкмаларына туура келерин билдирет.

¹ Эгерде текст автордук иш (мугалим өзү жазган текст) болсо, текст кайсыл бир класс үчүн белгиленген нормативдерге туура келмейинче, сөз калькуляторун колдонуп, текстти өзгөртүп, оңдой берсе болот.

КИТЕПТЕРДИ КЛАССИФИКАЦИЯЛООНУН ГЛОССАРИЙИ

Башкарып окуу – мугалим тандаган текстти негиз катары колдонгон китеп окуу процесси; мында мугалим окуучулардын чакан топторуна окуунун түрдүү стратегияларын колдонуу менен ар кандай тексттерди окутат.

Дислексия – оозеки жана жазуу тилине тиешелүү сүйлөөдөгү кыйынчылык. Ошондой эле аны окуй алуу жөндөмүнүн чектелиши же окуу көндүмдөрүн үйрөнүүдө жөндөмдүн бузулушу деп атаса болот.

Иллюстрациялар – тексттерди кооздоп, көркөмдөө үчүн колдонулган сүрөттөр. Бул сүрөттөр окуучуларга окуу стратегияларын иштеп чыгууда текстти түшүнүүгө жардам берет. Сүрөттөр жаш окурмандарга китеп окуудан ырахат алууга мүмкүнчүлүк берет жана алардын китеп окууга кызыгуусун жаратууга өбөлгө түзө алат.

Китептерди классификациялоонун куралы – балдар үчүн жазылган китептердин окуучулардын жаш курагына жана классына ылайыктуулугун аныктоо жана сүрөттөө үчүн колдонулган система. Классификациялоонун ар түрдүү системалары бар, мисалы Basal level / PALS, Reading Recovery, Lexile, жана деңгээлдердин санына жана айырмаларына жараша өзгөрүп турушат. Ошонун менен бирге окуучулардын жаш курагына жана классына китептердин ылайыктуулугун сүрөттөө үчүн уникалдуу ыкмаларга ээ. Бул системалар тилдик, мазмундук жана форматтык өлчөмдөр боюнча окурмандар үчүн мүмкүн боло турган кыйынчылыктарды аныктап, окурман менен тексттин деңгээлинин арасында ылайыктуулукту түзүү үчүн тексттерди баалоодо колдонулат.

Китептерди классификациялоонун критерийлери – балдар үчүн аңгемелерди баалоо боюнча колдонулган мүнөздөмөлөр же стандарттар. Окуу китептерин классификациялоо тексттин көп өзгөчөлүктөрүн эске алат, анын ичинен тексттердин ар бир класска туура келишин аныктоо үчүн окумдуулук коэффициентин эске алат. Компьютердик программа менен аныкталган лингвистикалык өзгөчөлүктөргө кошумча, классификациялоонун критерийлери мазмунду, иллюстрацияларды, окуу планын, кайталанган сөздөрдү же фразаларды, сюжеттин өнүгүшүн, окурмандын тажрыйбасын жана балдар үчүн жазылган тексттердин форматын эске алат.

Класс ресурстары – ар кандай жанрларды, тематикаларды жана темаларды камтыган түрдүү деңгээлдеги окуу материалдарынын жыйнагы.

Классификацияланган китептер – балдар үчүн татаалдык деңгээли көрсөтүлгөн китептер (негизи, сан же тамга менен белгиленет). Окуучуларга окуу көндүмдөрүн өнүктүрүү үчүн классификацияланган китептерде жөнөкөй сүйлөмдөр, ченемдүү сөз байлыгы, сөздөрдүн кайталанышы, сүрөттөрү бар сөздүктөр жана чоң шрифттер колдонулат. Классификацияланган тексттер өтө татаал эмес жана өтө жеңил да эмес, балдар үчүн ыңгайлуу китептер болуп саналат. Классификацияланган окуу боюнча кошумча материалдары жаңы окуп баштаган окурмандар үчүн жөнөкөй деңгээлден, шар окугандар үчүн татаалыраак китептерге чейин тандалат.

Классификацияланган тексттердин мазмуну жана тематикасы – балдарга тааныш жана турмуш тажрыйбаларына негизделген темаларга көңүл бурулган китептер. Мындай мазмундагы китептер китеп менен байланыш курууну жеңилдетет. Окуучулардын билим алууда алдыга жылышы менен классификацияланган тексттер улам жаңы идеяларды, ойлорду чагылдырып, дагы татаалданып, көркөм тексттерден маалыматтык тексттерге өтөт.

Көркөм чыгарма – элестөө аркылуу жазылган текст. Детектив аңгемелери, илимий фантастикалык, романтикалык чыгармалар, фантастика, кылмыштуу триллерлер – мунун баары көркөм адабият жанрына кирет. Көркөм чыгарманын башкы каарманы болот жана баяндоо түрүндө жазылат жана анын башы, ортосу жана кульминацияга жеткен аягы болот. Кульминациядан кийин негизи окуянын чечилиши же аякталышы берилет.

Маалыматтык текст – кишилер, жерлер, жаныбарлар, окуялар жана нерселер жөнүндө конкреттүү лексиканы колдонуу менен чыныгы турмуш жөнүндө факт түрүндөгү маалымат берүү максатында жазылган текст. Бул китептер жыландар же бак-дарактар, океандар жана киттер, көпүрө курулушу же каада-салттар жөнүндө болушу мүмкүн. Маалыматтык тексттер графикалык элементтерди, диаграммаларды жана сүрөттөрдү колдонуу менен факт түрүндөгү маалыматтарды берет.

Окумдуулук – мугалимдер жана китепканачылар кандайдыр бир текстти кайсы класста же деңгээлинде окууга ылайыктуулугун сүрөттөө үчүн колдонулган термин. Окумдуулукту аныктоонун ар түрдүү формулалары бар. Кээ бир формулалар бир сөздөгү тамгалардын санынын же бир сүйлөмдөгү сөздөрдүн санынын негизинде аныкталат. Түпкү максат окурмандарга ылайыктуу китептерди берүү болуп саналат.

Окуу учурунда кыйналган окурман – анын деңгээли үчүн жазылган текстти шар окуп, түшүнүү үчүн керектүү көндүмдөргө ээ болбогон ар кандай жаштагы окуучу.

Сөз калькулятору (WordCalc) – тексттердин лингвистикалык өзгөчөлүктөрүн, анын ичинен сөздөрдүн санын жана узундугун, тексттердин өлчөмүн, көп колдонулган сөздөрдү жана фразаларды талдоочу компьютердик программа.

Татаал текст – түшүнүүгө оор болгон текст. Көп учурда мындай текстти канааттандыралык ылдамдык, тактык жана түшүнүү менен окууга оор болот.

Тексттин татаалдыгы – белгилүү бир текстти окуунун жана окуганын түшүнүүдөгү салыштырмалуу татаалдык деңгээли. Татаалдык деңгээли окурман үчүн текстти окууда кандай кыйынчылыктар бар экенин аныктоочу көп факторлорду камтыйт. Негизи, тексттин татаалдыгын өлчөө үчүн сандык системалар колдонулат (мисалы, Lexile, WordCalc). Тексттин татаалдыгын өлчөө үчүн колдонулган башка өлчөмдөргө булар кирет: 1) сапаттык баалоо; 2) тексттин окурманга жана максатка ылайыктуулугу. Сапаттык баалоо критерийлери тексттин максатын; тексттин түзүлүшүн; тексттин форматын жана өзгөчөлүгүн; сөз байлыгын; сүйлөмдөрүнүн түзүлүшүн; жашоо тажрыйбасын жана тиешелүү билимин камтыйт. Мугалимдер, ошондой эле, окуучулардын окуу жөндөмдөрүн, кызыгуусун, билимин, тажрыйбасын эске алуусу керек.

Тексттин түзүлүшү – бир бетте сөздөр кандай жайгаштырылып, окурманга берилерин аныктайт. Көркөм тексттердин көпчүлүгү баяндоочу жана хронологиялык тартипте түзүлгөн. Маалыматтык тексттерде маалымат берүү үчүн ар түрдүү түзүлүштөр колдонулат, көбүнчө; сүрөттөө, салыштыруу жана карама-каршылык, себеп жана натыйжа, көйгөйлөр жана алар үчүн чечимдер.

Чечмелеп окуу – сөздөрдүн айтылышын жана маанисин аныктоо үчүн кенже жаш курактагы окуучулардын сөздөрдү тамгалардан тыбышка (фонемага) айланып, сөздөрдү таанып билүү жана окуу жөндөмү. Чечмелеп окуу – бул окууну үйрөнө баштаган окурмандар үчүн кадимки сөздөрдүн чабуул стратегиясы болуп саналат.

Чечмелеп окуучу китептер – балдар үйрөнүп жаткан тыбыш менен тамганын байланышын чагылдырган сөздөрдөн турган жана көп колдонулаган сөздөрдү камтыган китептер.